Міністерство освіти і науки України

Дніпропетровський державний інститут
фізичної культури і спорту

Кафедра соціально-гуманітарних наук

Городецький О. В.

ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА В УКРАЇНІ

Науково-методичний посібник
до семінарських занять
з курсу «Філософія»
для студентів ОКР «Бакалавр»
напрям підготовки: 6.010201 «Фізичне виховання»
6.010202 «Спорт»
6.010203 «Здоров’я людини»

Дніпропетровськ
Видавництво ДДІФКіС, 2014

УДК: 930.1 + 796.01 (= 161.2)
ББК 87.3 (4 Укр.)
Г 70

Затверджено до видання Вченою радою державного інституту фізичної культури і спорту (протокол № 3 від 29 жовтня 2014 р.).

Рецензенти:

Мурашкін М.Г. — доктор філософських наук, професор кафедри філософії і політології Придніпровської державної академії будівництва та архітектури,

Лисенко С.О. — кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту,

Городецький О.В.
Філософська думка в Україні: Науково-методичний посібник / Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту. — Дніпропетровськ: ДДІФКіС, 2014. — 106 с. (4,8 др. арк.)

У науково-методичному посібнику розглянуті історико-культурні та національні витоки філософської думки України, починаючи з філософії Київської Русі (X — перша половина XIII ст.), що розвивалась у межах християнського вірування, закінчуючи суспільно-політичними напрямами вітчизняної філософії XX — початку XXI ст., включаючи проблематику філософії спорту.

Запропонований науково-методичний посібник має на меті не тільки підвищення рівня знань студентів, а й культури їхнього мислення, формування навичок самостійної роботи. Високий науково-методичний рівень видання поєднується з доступним викладом фактичного матеріалу. Посібник відповідає програмі курсу «Філософія» та розрахований на студентів денної і заочної форм навчання вищих навчальних закладів фізкультурно-спортивного профілю, а також на коло читачів, яких цікавлять актуальні проблеми історії вітчизняної філософської думки.

«Філософія, або любов до мудрості, скеровує усе коло діл своїх до тієї мети, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам. Коли дух людини веселий, думки спокійні, серце мирне — то й усе світле, щасливе, бажане. Оце є філософія».

Григорій Савич Сковорода.

Цит.: Пазенок В.С. Філософія. — К.: Академвидав, 2008. — С. 254.

«Філософія є духовною квінтесенцією часу, самосвідомістю епохи».

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель.

Цит.: Философия. Часть 1. История философии / Под ред. В.И. Кирилова, С.И. Попова, А.Н. Чумакова. — М.: Юрист , 1996. — С. 21.

«Учитесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь!».

Тарас Григорович Шевченко.

Цит.:Шевченко Т.Г. Кобзар. — К.: Дніпро, 1983. — С. 290.

«Світ дій — батьківщина філософії, там вона народжується, звідти черпає свої сили і з'являється у світ долішній, як провісниця нагірного».

Орест Маркович Новицький.

Цит.: Пазенок В.С. Філософія. — К.: Академвидав, 2008. — С. 258.

«Коли люди не жалують жертв для здобуття політичної самостійності, і для економічної самостійності приносять жертви…,
то тим менше випадає рахуватися там, де йде мова про справу далеко важнішу — самостійність духовну».

Михайло Сергійович Грушевський.

Цит.: З нашого культурного життя // В книзі: Наша політика. — Львів.: друкарня Наукового т оварист ва імені Т.Г. Шевченка, 1911. — С. 102.

«Філософія, — є спробою створити таке цілісне світорозуміння, яке задовольняло б усі запити нашого духу, однаково теоретичні, моральні, релігійні, естетичні; допомагало б розібратись у всіх складних питаннях життя, давало б для нього настанову».

Олексій Микитович Гіляров.

Цит.: Горський В.С. Історія української філософії. — К.: Наукова думка, 1996. — С. 209.

«Я сприймаю значення філософії в розвитку знання зовсім інакше, ніж більшість натуралістів, і надаю їй величезного, плідного значення. Філософія завжди містить зародки, інколи навіть передбачає цілі галузі майбутнього розвитку науки».

Володимир Іванович Вернадський.

Цит.: Пазенок В.С. Філософія. — К.: Академвидав, 2008. — С. 257.

«Щоб зрозуміти епоху або націю, ми повинні зрозуміти її філософію, а щоб зрозуміти її філософію, ми повинні самі в деякій мірі бути філософами».

Бертран Артур Вільям Рассел.

Цит.: Философия. Часть 1. История философии / Под ред. В.И. Кирилова, С.И. Попова, А.Н. Чумакова. — М.: Юрист , 1996. — С. 3.

Зміст

Передмова……..……..……...6
Філософія у Київській Русі……..……..….…....10
Українська філософія періоду Відродження...……..……15
Філософська думка в Києво-Могилянській академії.……..…...…24
Філософія Григорія Сковороди……...……..…....….30
Філософія України у XIX — початку XX ст…..……....…34
Філософська думка в сучасній Україні…….…….…52
Філософія фізичної культури і спорту в Україні….…….……60
Запитання для повторення …….……...……....75
Теми доповідей та рефератів…….…….....76
Короткий термінологічний словник…….…..…….77
Список використаної та рекомендованої літератури…..….….…….85
Додатки…….…….…….....…..….....92
Умовні скорочення…...….....….….....106

ПЕРЕДМОВА

Суспільство незалежної Укранської держави живе у такий бурхливий період кардинальних перебудов, соціально-політичних та духовно-ідеологічних трансформацій суспільного життя, коли змінюються часові масштаби перетворень, наповнені небаченою динамікою суспільного розвитку, коли історичними потребами актуалізуються всі соціальні механізми та громадські зусилля українців, спрямовані на розв'язання невідкладних суспільних завдань та проблем. Два десятиріччя прожиті незалежною Україною яскравий тому доказ.

У складній системі соціальних механізмів та громадських дій чільне місце посідає така галузь суспільної свідомості та масиву сучасного повсякденного та наукового знання, як вітчизняна філософія. Історія філософії України є органічним складником історії всесвітньої філософії. Вона виявляє закономірності розвитку філософської думки українського народу. Завдання, яке вона реалізує, — це відтворення цілісного образу філософії як складової частини української культури. Саме цим визначається актуальність проблеми місця, ролі і соціального статусу української філософії на шляху подолання нашою Батьківщиною реальних труднощів та перешкод до демократичного, соціально-орієнтованого, гуманістичного суспільства.

Загальновідомою є думка Георга Гегеля, що *філософія є історією філософії*. Головний сенс цієї думки полягає у принципово *історичному* характері *філософського знання*.

Термін «історія» вживається для фіксації часових характеристик *людського* суспільного життя («несуспільного людського життя просто не буває»). Отже, термін «історія» означає не усякий плин часу від минулого до теперішнього, плин людського життя — *людства взагалі* — упродовж якого реалізується програма діяльності активності людства, під час якої здійснюється *практичне* перетворення природної та соціальної реальності

людини — *олюднення* (*гуманізація*) наявного стану речей (життєвої ситуації людини).

Актуальною залишається соціальна вимога, яка пов'язана з метою звернути серйозну увагу на виховний, соціально-педагогічний статус філософії, її місце та роль у структурі сучасного освітнього процесу. Тому сьогодні необхідним є новий розділ філософського знання — філософія освіти, розуміння її складних проблем у сучасному інформаційному суспільстві, у якому є потреба значного поліпшення зв'язку філософії з майбутнім фахом спеціаліста, у тому числі й спеціаліста в галузі фізичної культури та спорту: профілізація викладання філософії має позбутися абстракності та однобічності. Отже, має відбутися змістовна трансформація філософії (хоча б у межах української філософської школи) у напрямі рішучого подолання догматизму, зміни педагогічного змісту та методології й методіки розкриття філософії, реалізація статусу самої філософії як фундаментальної гуманітарної дисципліни із висвітленням її практично-ціннісного статусу в сучасному бурхливому житті, у зростанні та вихованні нових якісно підготовлених фахівців.

Соціальні виклики будь-якого суспільства чи навіть локальної спільноти визначають сучасний розвиток людської цивілізації. У такому аспекті важливого значення набуває феномен філософської культури, який доречно, у вимірах сьогодення, розглядати через призму єдності змісту філософського знання, філософської освіти і філософської освіченості.

Філософія була, є і буде мудрим відгуком на соціальні виклики, ефективно й результативно виконуватиме світоглядну, теоретико-методологічну, прогностичну і соціально-технологічну функції тільки тоді, коли вона послуговуватиметься сучасними інноваційними знаннями та відповідними прогресивними практиками.

Курс «Філософія» є одним з головних у системі гуманітарної освіти України. Філософія посідає одне із провідних місць у системі підготовки

висококваліфікованих спеціалістів для усіх сфер суспільного виробництва, у тому числі й спеціалістів у галузі фізичної культури та спорту.

Приступаючи до вивчення теми «Філософська думка в Україні» студенти повинні звернути особливу увагу на те, що у цьому науково-методичному посібнику розглянуті культурно-історичні та національні витоки філософської думки України, починаючи з філософії Київської Русі (X — перша половина XIII ст.), що розвивалась в межах християнського вірування і закінчуючи суспільно-політичними напрямами вітчизняної філософії у XX — початку XXI ст.

Метою науково-методичного посібника є розкриття закономірностей та особливостей історії розвитку вітчизняної філософської думки у зв'язку з проблемами становлення української державності, розвитку національної культури, у широкому контексті сучасної світової філософії.

Завдання запропонованого науково-методичного посібника полягають у наступному:

— виявляти специфіку філософської думки України на кожному історичному етапі її розвитку;
— визначити роль і місце православного християнства у формуванні філософії у Київській Русі (X — XIII ст.);
— показати та проаналізувати наукові досягнення прогресивної філософської думки видатних професорів Києво-Могилянської академії (XVII — XVIII ст.);
— розкрити світоглядну сутність «філософії серця» Г.С. Сковороди (XVIII ст.);
— показати особливість та оригінальність філософії української духу у творчості Т. Г. Шевченка, О. О. Потебні, П. Д. Юркевича, М. П. Драгоманова, І. Я. Франка та Лесі Українки (XIX — початок XX ст.);

— показати вплив пропаганди діалектичного та історичного матеріалізму на розвиток вітчизняної філософської думки в радянський період (XX ст.);
— висвітлити зміст і особливості розвитку сучасної української філософії (з 1991 р.);
— показати процес становлення філософії спорту в сучасній Україні.

У результаті вивчення теми «Філософська думка в Україні» студент повинен знати:

— історичні етапи становлення та розвитку української філософії;
— основні наукові концепції і напрями, які визначають характер та особливості розвитку вітчизняної філософської думки;
— місце і роль української філософії у контексті розвитку світової філософської думки.
— **уміти:**
— аналізувати соціально-філософські проблеми і процеси, факти і явища суспільного життя;
— оперувати понятійно-категоріальним апаратом філософської науки;
— користуватися історичними джерелами та довідковими матеріалами з історії вітчизняної філософської думки;
— на основі вироблення навичок самостійної роботи забезпечити процес безперервної освіти при подальшій професійній діяльності;
— формувати власну історико-філософську культуру, світоглядну та громадську позицію.

Форма підсумкового контролю успішності навчання: іспит.

Засоби діагностики успішності навчання: контрольна робота, усне опитування.

ФІЛОСОФІЯ У КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Логіка викладу: Роль християнства у становленні філософської думки Київської Русі. — Поняття філософії в києво-руській культурі. — Онтологічні та натурфілософські уявлення діячів культури Київської Русі. — Гносеологічна проблематика у пам'ятках Київської Русі. — Розуміння людини та її сутності у культурі Київської Русі. — Морально-етичні уявлення в Київській Русі. — Погляди на історію діячів києво-руської культури. — Загальні особливості філософської культури Київської Русі.

У результаті тривалого процесу політичної, економічної та етнокультурної консолідації східнослов'янських племен у 882 р. виникла *Київська Русь* з центром у Києві. Завершення процесів формування Давньоруської держави позитивно позначилося на етнічному розвиткові східнослов'янських племен, які поступово складалися в єдину *давньоруську народність*. Її основу становили спільна територія, єдина мова й культура, відносно міцні економічні зв'язки. Протягом усього існування Київської Русі давньоруська народність — спільна етнічна основа українців, росіян і белорусів — розвивалася шляхом подальшої консолідації.

Київська Русь справляла великій вплив на сусідні неслов'янські народи. Її досягнення в галузі суспільного, економічного й культурного розвитку ставали надбанням Литви, естів, латишів, карелів, білої весі, мері, муроми, мордви, тюркських кочових народів південноруських степів. Частина цих народів етнічно й політично консолідувалася у складі Русі.

Київська Русь відкрила новий — феодальний — період в історії народів Східної Європи. Вони не знали у своєму розвитку рабовласницької формації: феодалізм зароджувався в них на базі первіснообшинного ладу. Головною особливістю раннього етапу східноєвропейського феодалізму було панування данинної форми експлуатації, так званого «полюддя».

Київська Русь відзначалася високим рівнем культурного розвитку. Феномен її незвичайного зльоту нерідко пояснюють тісними контактами Русі з Візантією — спадкоємицею традицій античної цивілізації, а також з іншими передовими країнами Європи. Безперечно, вплив іззовні, особливо з боку Візантії, позитивно позначався на розвиткові Київської Русі, але досягнення європейських культур потрапляли на Русі в добре підготовлений грунт.

Становлення української філософської думки відбувається у межах духовної культури Київської Русі — першої східнослов'янської ранньофеодальної держави, що займала майже всю територію Східно-Європейської рівнини — від Балтики до Чорного моря і від Закарпаття до Волго-Окського межиріччя.

Становлення філософії Київської Русі відбувалось у процесі розв’язання суперечностей між язичницьким світоглядом та християнством. У 988 р. великий князь київський **Володимир** на Русі впроваджує православне християнство. Після його смерті у 1015 р. був канонізований Православною церквою як Святий рівноапостольний князь Володимир. День пам’яті в православному християнстві 15 (28) липня.

Розвиток філософської думки у Київській Русі в межах християнського вірування яскраво демонструють літописи та твори церковно-богословського характеру: проповіді, повчання та ін.

На початку XII ст. з’явилася «**Повість минулих літ**», у якої є три автори, — це ченці Печерського монастиря — **Никон**, **Нестор** і єпископ Переяславський — **Сильвестр**. «Повість временних літ» постає не лише як літературний твір, а і як одна із пам'яток філософської думки. Уже тут ми можемо знайти терміни «філософ» та «філософствувати» (мається на увазі «промова філософа» перед князем Володимиром).

Філософське звучання мають твори «**Слово про Закон і Благодать**» (автор — митрополит **Іларіон**), «**Посланіє**» (автор **Климент Смолятич**), «**Златоуст**» (автор **Кирило Туровський**), «**Повчання**» (автор —

князь **Володимир Мономах**), «**Слово о полку Ігоревім**» (автор невідомий) та інші твори.

Філософська думка Київської Русі мала християнський характер, у ній переважала етична проблематика: філософська картина світу, пізнання, людина, людські вчинки, суспільство розглядалося крізь призму вічного конфлікту добра і зла. Вищою метою пізнання проголошувався Бог, а єдиним методом пізнання — божественне одкровення. Людина тлумачилась як істота, опоганена «первородним гріхом», тіло якої є вічним джерелом гріха, а душа визнавалася безсмертною. У християнській релігії людина несе моральну відповідальність за свій свідомий вибір між двома силами.

Глибинним джерелом вітчизняної філософської думки є народна, а також книжна культура, що йшла від богослов'я і церковності. Християнське світорозуміння сформувалось унаслідок взаємопроникнення культур стародавнього світу — греко-римської і близькосхідної.

Крім старослов'янських перекладів окремих біблейських книг, існували книги **Іоана Златоуста, Василія Кесарійського, Юстиана Філософа** (що складали **Ізборник Святослава** (1073 р.). Авторитетом для руських мислителів був **Іоанн Дамаскін**. Святому належить фундаментальна релігійна праця «Джерело знання», що включає в себе філософський розділ «Діалектика».

Усі ці мислителі твердили, що любов до Бога є істинна філософія, адже вона вчить людину, як «завдяки добрим справам» потрапити до раю. Саме цей «*діяльний аспект*» у розумінні філософії, дуже характерний для стилю філософського мислення Київської Русі: головне завдання філософії вбачається в обґрунтуванні реальної діяльності.

Розглядаючи дане питання, студенти повинні зрозуміти, що переклади візантійських творів не лише знайомили любомудрів Русі з філософською культурою цієї держави. Вони слугували важливим джерелом інформації щодо *ідей античної філософії,* на ґрунті якої формувалась візантійська філософська думка. Найбільш відомими

у Київській Русі античними мислителями були Арістотель і Платон. В **Ізборнику Святослава** (1073 р.) вміщено ідеї Арістотеля з його філософських праць під назвою «Категорії». Завдяки цьому давньогрецькому трактатові руський читач мав відомості щодо тлумачення таких фундаментальних філософських категорій, як «сутність», «випадковість», «кількість», «якість», «суперечність».

Крім зв'язків з Візантією, існували ще відносини з Болгарією. Слов'янські просвітителі **Кирило і Мефодій** не тільки створили слов'янський алфавіт, але й започаткували у слов'янській писемності філософську термінологію. Духовна культура Київської Русі формувалась також на ґрунті контактів із західноєвропейською, сирійською («Повість про Акіра Премудрого») та грузинською («Сказання про іверську царицю Динару») культурами.

Важливе місце у релігійних поглядах з філософським відтинком, що поширювались на території Київської Русі, посідали уявлення про Бога і Всесвіт. У «**Києво-Печерському патерику**» — творіння **Феодосія Печерського** (бл. 1008 — 1074 рр.) — сенс життя — це розрив зі світом зла, що досягається завдяки постам і молитвам.

У релігійно-філософській праці «**Шестидневі**» **Іоана, екзарха Болгарського** (кінець IX — початок X ст.) міститься думка про роль ангельського чину. Увесь світ, кожна людина довірені управлінню і піклуванню певного ангела. До того ж з цим же пов'язаний і особливий культ Божої матері в духовному житті Київської Русі. «Володимирська Богоматір» уважається заступницею Землі Руської.

Розвиток давньоруської філософської думки знаходимо у творі «**Моління Даниїла Заточника**» (XIII ст.). Джерелом добра і зла в цьому творі визначається життєвий досвід і розум людини. Автор розглядає добро і зло в їх діалектичному зв'язку з досвідом: «Зла не бачивши, добра не осягнеш; не бившись з псом об один моклок, добра не побачиш; лиха

зимні не терпівши, тепла не відчуєш. Злато бо спокутується вогнем, а людина халепами».

У «Молінні Даниїла Заточника» акцент робиться на те, що розум є цінність, що вища за багатство, воїнську доблесть і владу. До поняття мудрості залучається уявлення про єдине, узагальнене знання, що інтегрує всю інформацію про світ. При цьому мудрість — це не лише інтеграція знань, їй відводиться досить вагома роль у сфері, що опосередковує співвідношення «божественного» світу із світом «земним», забезпечуючи зв'язок між ними. Мудрість — це розум, що впорядковує світ природи і світ людського життя. Знання людської природи не самоціль. Воно необхідне, як запорука, основа доброчинності, моральності людини.

Отже, студенти мають усвідомити, що філософська думка у Київській Русі мала християнський характер, а в соціальній філософії домінували патріотичні ідеї єдності всіх руських земель, зміцнення і централізації держави для відсічі іноземним загарбникам, а також визначалась необхідність розвитку культури та освіти.

У Київський Русі були відомі свідчення про античну фізичну культуру, зокрема й про Олімпійські ігри. До того ж основні давньоруські види фізичної культури були аналогами відповідних давньогрецьких видів спорту (біг, стрибки, боротьба, кулачний бій, кінні змагання).

Отже, на Русі знали про фізичну культуру античного світу. Знали і про найбільш відомі Олімпійські, і менш відомі — Німейські, Піфійські, Істмійські, Антіохійські ігри.

УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ ПЕРІОДУ ВІДРОДЖЕННЯ

Логіка викладу: Зміна соціально-культурної ситуації в Україні кінця XV ст. — Передренесансні ідеї у філософській культурі України кінця XV — початку XVI ст. Ідеї неоплатонізму, «Ареопагітики» та ісихазм в українській культурі. Гурток київських книжників. — Внесок українських інтелектуалів у розвиток гуманістичних ідей (Ю. Дрогобич, М. Русин, Ст. Оріховський та ін.). — Філософські ідеї діячів Острозького культурно-освітнього центру. — Полемісти. Філософські погляди І. Вишенського. — Філософія у братських школах.

Протягом XV — першої половини XVI ст. на українських землях, які перебували під владою Польщі та Великого князівства Литовського, відбулися значні соціально-економічні й політичні зрушення. Набирав сили процес зміни та ускладнення соціально-класової структури суспільства, консолідації двох основних класів (станів) феодального суспільства: селянства і шляхетства. Піднесення шляхетства супроводжувалося посиленням кріпацтва та запровадженням кріпосного права.

Панівні верстви Польщі та Литви настійно провадили політику ліквідації залишків автономності українських земель як у складі Польського королівства, так і Великого князівства Литовського. Опір місцевої князівсько-шляхетської опозиції був придушений. Посилення Московського князівства, а потім утворення Російської держави сприяли зміцненню тенденції значної частини українських феодальних верхів до об’єднання укранських і російських земель під владою великого князя московського, що виявлялося, зокрема, у «від’їздах» місцевих феодалів до Москви, початку переселення міщан, селян і козаків у межі Російської держави.

У цей період над Україною зависла зовнішня небезпека з боку Османської імперії та Кримського ханства, які постійно нападали на українські землі з метою їхнього пограбування та захоплення ясиру. Польща та Литва були не в змозі організувати оборону своїх кордонів, і цю справу — справу

збереження свого народу від винищення — взяла на себе нова сила, що її утворив український народ, — козацтво.

Незважаючи на несприятливі історичні умови, в Україні мав місце інтенсивний процес економічного розвитку: підносилися землеробство, ремесла, торгівля, розвивалися міста. Усе це супроводжувалося освоєнням трудящим людом України нових обширів земель на Побужжі та Подніпров'ї. Успіхи в господарському розвитку, соціально-політичні зрушення визначили подальший розвиток української культури.

Розглядаючи питання «Українська філософія періоду Відродження», студентам потрібно усвідомити, що український Ренесанс у цілому і пожвалення філософсько-гуманістичної думки припадає саме на литовсько-польську добу в історії України. В Україні Відродження прийшло з півночі Європи, де проходило у формі Реформації, що розповсюдилось спочатку на Річ Посполиту, а звідти — на Україну.

З XV ст. шляхетська та міщанська молодь дедалі більше навчається у німецьких та італійських університетах, засвоюючи у них елементи гуманізму та Ренесансу. Українці здобували освіту у Празі, Кракові, Лейпцігу, Парижі, Римі та інших наукових та культурних центрах Західної Європи, сприймали передові західноєвропейські ідеї, бібліотеки, конспекти лекцій західних філософських шкіл. Вихідці з України викладали в університетах за кордоном: Юрій Котермак — у Болонському та Краківському університетах, а Мартин Шмиглецький — у Відні.

У XV — XVI ст. в Україні почали поширюватись гуманістичні ідеї. До ранніх українських гуманістів належали:

Юрій Дрогобич (1450 — 1494 рр.);

Павло Русин (1470 — 1517 рр.);

Станіслав Оріховський (1513 — 1566 рр.) та ін.

Юрій Котермак, відоміший як Юрій Дрогобич, у своїх поглядах на людину, світ, історію звеличував силу знання та людського розуму. Мислитель вважав, що людина здатна пізнати світ, і ця здатність зумовлюється

наявністю в природі непохитних законів. Філософ твердив, що історія не є реалізацією наперед визначеного Божого промислу, а постає людською драмою в дії, де головне місце належить природним силам безвідносно до велінь Бога.

Студенти повинні звернути особливу увагу на те, що філософія українських гуманістів мала яскраво виражені риси антропоцентризму. Так, Станіслав Оріховський, на відміну від томістської точки зору, вважав, що кожна людина має самодостатню цінність, і від неї самої залежить, чи стане вона гідною високого призначення, чи перетвориться на тварину. Однією з основних чеснот людини він вважав самопізнання, що допомагає людині досягнути внутрішнього, духовного оновлення, морального вдосконалення. Шлях до безсмертного життя треба торувати, живучи розважно, чесно й побожно на землі.

Мислитель одним з перших у європейській філософській думці став заперечувати божественне походження влади й держави, виступав проти підкорення світської влади релігійній, стверджував, що королівська влада дана не Богом, виникла внаслідок договору між людьми. Станіслав Оріховський вважав, що природне право стоїть вище від людських законів, тому останні в разі необхідності можна змінювати. Мир, злагода й спокій у державі будуть тоді, коли люди житимуть у згоді з законами природи.

Мислителі-гуманісти проявляли живий інтерес до світової історії та історичного минулого українського народу. Вони вважали історію вчителькою життя і радили вчитися на історичних прикладах, особливо на діяннях великих особистостей. Вивчення історії — засіб пробудження гордості народу за своє минуле, розвитку патріотичних почуттів, любові до Вітчизни.

Наприкінці XVI ст. починається новий етап у розвитку духовної думки в Україні. Цей етап позначається становленням нової характерології, що виникає на ґрунті формування української версії ренесансного гуманізму.

Студенти повинні запам’ятати, що важливу роль у розвитку філософської культури України відіграла Острозька академія — перша українська

школа вищого типу. Цей культурно-освітній центр був заснований у 1576 р. на Волині князем **Костянтином Острозьким** (1526 — 1608 рр.). У своїй структурі центр мав академію (греко-слов'яно-латинський колегіум), друкарню та літературний гурток, члени якого готували до видання навчальні посібники, інші книги, що їх друкував **Іван Федоров** (засновник друкування у Росії та Україні) (невід. — 1583 р.). Це «**Азбука**» і «**Буквар**» (1578 р.), «**Біблія**» (1581 р.) та ін.

В Острозькій академії вивчали сім так званих вільних наук, викладали старослов'янську, грецьку та латинську мови. Філософія як окрема дисципліна в Острозькій академії ще не значилась, але читався курс логіки, яка називалась тоді діалектикою. Викладання вільних наук (граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, фізика й астрономія) мало узагальнювальний, філософський характер.

В Острозькій академії був сконцентрований значний інтелектуальний потенціал. Це сприяло інтенсифікації взаємообміну ідеями, духовному взаємозбагаченню інтелектуальної еліти. У цьому взаємообміні й взаємозбагаченні народжувалась особлива філософія, в основі якої лежала ідея обґрунтування необхідності збереження й розвитку старослов'янської мови, вимога абсолютної точності при перекладах з грецької мови на старослов'янську священних і богослужбових книг. Особливе місце належало вірі в чудодійну силу старослов'янської мови.

Твори **Герасима Смотрицького** (невід. — 1594 р.), **Йова Княгиницького** (1550 — 1621 рр.), **Івана Вишенського** (бл. 1550 — після 1620 рр.) показували, що осягнення Божественної істини в процесі здобуття навичок розрізнення численних смислових відтінків слів, проникнення в їхню приховану духовну сутність є одночасно й процесом становлення людини як особистості, її самотворенням.

Особливого значення в процесі духовного становлення людини надавали тодішні українські книжники *самопізнанню.* Іван Вишенський, зокрема, вважав, що завдяки самопізнанню людина стає спроможною подолати свою земну форму й увійти у внутрішній духовний контакт із вищим

буттям. Унаслідок цього, осяяний небесним світлом, людський розум проникає в приховану сутність вагомого повчального слова Біблії. Осягнення істини через самопізнання острозькі книжники ґрунтували на переконаності в нерозривному зв'язку між розумом окремої людини та Богом, у безпосередньому контакті людського мислення і буття.

На основі ідеї протиставлення Бога і світу, Бога й людини острозькі книжники формують уявлення про нікчемність, гріховність людської природи, граничне приниження й нівелювання її пізнавальних здібностей. Однак при цьому вірили в силу людського пізнання, яка, на їхню думку, залежала від щирості, наполегливості й волі кожної людини. На основі цієї віри **Христофор Філалет** (невід. — після 1632 р.) закликає український народ розглядати свій власний, внутрішній потенціал як основу саморозвитку, обґрунтовує ідею свободи совісті, право людини на свою віру й церкву.

Розглядаючи дане питання, студенти повинні звернути особливу увагу на те, що Острозький культурно-освітній центр своєю діяльністю зробив значний внесок у розвиток філософської думки України. У ньому культивувалось розуміння філософії як мудрості з характерними пошуками істини на шляху єднання з Богом. Тут обстоювалась життєздатність традицій слов'янської писемності, розвивалися ренесансно-гуманістичні ідеї.

У кінці XVI — на початку XVII ст. в Україні та Білорусі виникали і розвивались релігійно-освітні організації православного населення міст — **братства**. Вони були виразниками національного протесту українського та білоруського народів проти політики національного і релігійного пригноблення українців і білорусів з боку польсько-шляхетських правлячих кіл та католицької церкви.

Студенти мають усвідомити, що виступаючи проти наступу католицизму, братчики прагнули подолати його тим ідейним арсеналом, котрий був наявний у православному богослов'ї та в попередній українській культурній традиції. Але для цієї традиції ще не властиве було виділення філософії в окрему форму суспільної свідомості.

Визначний діяч Львівської, а потім і Київської братських шкіл **Ісайя Копинський** (невід. — 1640 р.) у своєму творі «**Алфавіт духовний**» досліджує з філософської точки зору проблему людини. Мислитель розглядає людину з позицій піднесення в ній морального, розумного й духовного начал, які розкриваються в процесі самопізнання. Пізнаючи себе, людина розкриває свою двонатурність, те, що вона тілесна і духовна, зовнішня і внутрішня. І перед нею виникає дилема, чому віддати перевагу: минущому, суперечливому, тлінному світові, з яким вона пов'язана тілом, чи своєму внутрішньому єству, розуму, безсмертному духові, яким вона подібна Богові. І. Копинський радить людині обрати другий шлях, що, на його думку, веде до пізнання Бога, єднання з ним, досягнення блаженства не лише на небі, а й на землі.

Кирило Транквіліон-Ставровецький, (невід. — 1646 р.) розглядаючи проблему «Бог — світ», створює вчення про чотири світи.

Перший — це світ невидимих духовних сутностей, що належать до небесної ієрархії;

другий — макрокосм, світ видимих тілесних речей, у якому живе людина;

третій — сама людина, мікрокосм;

четвертий — поєднання злих людей і грішників із представниками підземелля, які певною мірою є самостійним творчим началом зла.

Розрізняючи чотири світи, філософ показує, що не весь світ — зло. Він наголошує на красі й доброті тілесного світу, у тому числі тіла й тілесних почуттів людини.

На відміну від своїх попередників, Транквіліон надає проблемі душі й тіла не лише морального, а й гносеологічно-природознавчого звучання. Без тіла й вегетативних процесів людина не може жити, а її душа — відчувати, розуміти, набувати й виявляти доброчесності, тому тіло — друг душі. Філософ наближається до визнання гармонії душі й тіла.

У роботі «Похвала мудрості» прославляються науки, філософія, мудрість, розкривається їхнє прикладне значення в повсякденному житі кожної людини й усього суспільства.

Помітним представником братського руху є **Мелетій Смотрицький** (бл. 1579 — 1633 рр.), який, на відміну від попередників, надає суспільно-громадянського спрямування своїм працям. Проблема людини, її душа, критика морально-соціальних вад тогочасного суспільства набувають у нього підпорядкованого значення. Закликаючи до людяності й звертаючись до сумління та самопізнання людини, мислитель надає самопізнанню не стільки морального, як громадсько-патріотичного звучання.

Філософ долає заборону застосування логіки до теології. Мелетій Смотрицький уперше звертається у своїх творах до логіко-дедуктивного виведення логічних операцій і методів, розроблених західноєвропейською схоластикою і вдосконалених пізніше розвитком філософії.

У ректора Київської братської школи **Касіяна Саковича** (1578 — 1647 рр.) найбільш яскраво філософські шукання відображені в написаних ним посібниках для братських шкіл: «**Арістотелівські проблеми, або питання про природу людини**» та «**Трактат про душу**». Приділяючи велику увагу проблемі самопізнання, філософ спрямовує її розв’язання не на осягнення Бога через моральне вдосконалення й духовність, а на тілесну природу людини та її душу, пов’язану з відчуттям і мозком. Життєдіяльність людини як біологічного єства Касіян Сакович пояснює законами природи й ідеєю природного провидіння, яке заступає Боже втручання у природні справи. Пізнання тілесного єства людини, на думку ректора Київської колегії, потрібне для того, щоб, вивчивши закони і властивості власної природи, вона жила згідно з ними, управляла собою, уникала того, що їй шкодить.

Душа розглядається в її відношенні до тіла. Мислитель більше схиляється до арістотелізму, ближчого до природничого й раціоналістичного тлумачення душі. Він надає перевагу думці про божественне походження душі.

Студенти мають усвідомити, що саме філософія братчиків своїм розвитком спонукала до нових творчих шукань, які й відбилися у філософії видатних діячів Києво-Могилянської академії, що виникла в 1632 році на базі братської школи Київського богоявленського братства.

Передові вчені-педагоги України в XVII ст. вже намагаються теоретично обгрунтувати системи фізичного вдосконалення учнів у структурі тогочасної шкільної освіти.

Знаменитий український учений — богослов, філолог, викладач у Київський братській школі — **Єпіфаній Славинецький** (бл. 1600 — 1675 рр.) у своєму творі «Громадянство звичаїв дитячих» нарівні з іншими питаннями виховання, освіти, культури, поведінки учнів багато уваги приділяє ефективному використанню народних рухливих ігор та фізичних вправ.

У своїй праці Є. Славинецький перераховує у формі запитань та відповідей рекомендовані вправи: рухливі ігри з м’ячем, біг, підскоки на одній та двох ногах. Під час рухливих ігор та вправ діти, підкреслює вчений, повинні проявляти витриманість, уважно ставитися до слабших. Так, в одному із питань запитувалось: «Що прикришає дитину під час гри?» — у відповідь вказується: «Постійність, чесні веселощі, рухливість, звичка чесно і правдиво, а не обманом чи підступом у грі перемагати».

Таким чином, у системі народної української освіти і в теорії і практиці переважав комплексний підхід до виховання, де поруч із вдосконаленням моральних якостей велике значення приділялось тілесному (фізичному) вихованню дітей.

На українських землях, що були у складі Великого князівства Литовського, а пізніше Речі Посполитої серед місцевої знаті сформувалася своєрідна система військово-фізичної підготовки, що включала в себе такі організаційні форми:

а) фізичне виховання в сім'ї;

б) військово-фізичне виховання в побуті;

в) військово-фізичний вищкіл у княжому (королівському) війську.

До засобів військово-фізичного виховання дітей і дорослих, — представників української шляхти, слід віднести

а) народні ігри та забави;

б) фізичні вправи змагального характеру;

в) військові походи.

Отже, військово-фізична підготовка в Україні національної знаті у XV — XVII ст. забезпечувала ефективну фізичну й моральну підготовленість людей до військової справи та характеризувалася широким колом специфічних засобів і методів.

ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА В КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ

Логіка викладу: Своєрідність філософії доби українського бароко.— Києво-Могилянська академія — перший в Україні центр професійної філософії. — Розуміння філософії професорами Києво-Могилянської академії. — Натурфілософська проблематика у філософських курсах академії. — Проблеми теорії пізнання та логіка у працях діячів Києво-Могилянської академії. — Розуміння професорами академії сутності людини та історії. — Морально-етична проблематика.

Після Переяславської ради 1654 р. в Україні тривалий час зберігалося самоврядування органів української державності, що сформувались під час Визвольної війни українського народу 1648 — 1654 рр. Водночас відбувалось впровадження та зміцнення царської влади на Лівобережній Україні та Слобожанщині: спочатку поява царських воєвод в українських містах та діяльність Малоросійського приказу, а згодом втручання царських урядовців у вибори гетьмана.

У 70 — 80-х роках XVIII ст. в результаті політики царського уряду, спрямованої на скасування будь-якого місцевого самоврядування, в Україні були остаточно ліквідовані гетьманство (1764 р.), Запорозька Січ (1775 р.), полковий, військовий та адміністративний устрій (1781 р.). Уся повнота влади зосередилася в руках президента Другої Малоросійської колегії (1764 — 1786 рр.).

Політичний лад на Слобожанщині, Лівобережній та Південній Україні був спрямований в русло загальнодержавного ладу. Згідно з «Учреждением о губерниях» (1775 р.), доповненим 1781 р., на цих землях було запроваджено загальнодержавну систему адміністративно-територіального устрою — поділ на губернії та намісництва.

Імператриця Катерина II у 1785 р. видала «Жалувану грамоту дворянству», відповідно до якої українська старшина звільнялася від військової служби та урівнювалася у правах з російським дворянством.

Унаслідок цих послідовних дій царського уряду було остаточно ліквідовано українську автономію.

Після другого поділу Польщі (1793 р.) до Росії відійшла Київщина, Поділля, Брацлавщина та Східна Волинь, а після третього поділу (1795 р.) під владу російської імператриці Катерини II відійшла і Західна Волинь. Незабаром на землях Правобережжя було утворено Київську, Подільську та Волинську губернії.

Безумовно, було позитивним об’єднання в межах однієї держави більшості українських земель (80 %), етнічне возз’єднання лівобережних та правобережних українців, поновлення позицій у суспільстві православної церкви сприяли консолідації української нації.

У другій половині XVII — XVIII ст. у розвитку культури України відбувалися помітні зрушення. Характерними особливостями культурного процесу в українських землях цієї доби були урізноманітнення форм культурного життя та методів і засобів художнього самовиразу; підвищення рівня освіти; помітний вплив європейських культурних процесів та тенденцій.

Справжнім вогнищем освіти, науки, культури, громадської думки в Україні в XVII — XVIII ст. була Києво-Могилянська академія. Цей вищий навчальний заклад дав цілу плеяду вчених, письменників, педагогів, культурних й громадсько-політичних діячів, які головну мету своєї діяльності вбачали в просвіті народу, служінні його інтересам.

Роль, яку відіграла Києво-Могилянська академія в історії культури українського народу й усіх східних слов’ян, стала можливою значною мірою завдяки тому, що навчання й виховання у ній грунтувалось на ідеях Гуманізму і раннього Просвітництва. Відхід від середньовічних канонів, і поширення нових передових ідей не лише сприяли загальному суспільному прогресу, а й формували почуття національної гідності, духовності, людяності. Просвітники безмежно вірили в людину, у те, що саме освіті

належить перетворююча роль у просуванні суспільства до добра і справедливості.

Увагу студентів слід акцентувати на тому, що у Києво-Могилянському колегіумі, заснованому у 1632 р. (з 1701 року — академії), архімандритом Києво-Печерського монастиря **Петром Могилою** (бл. 1597 — 1647 рр.), *уперше* в Україні філософію викладали окремо від теології. Філософські курси, які тут читалися, були значною мірою схоластичними. Це не було повторенням схоластики Заходу, а швидше використанням на українському ґрунті західної філософії у поєднанні із досягненнями прогресивної наукової думки.

Студенти повинні звернути особливу увагу на те, що видатні професори Києво-Могилянської академії розуміли філософію як систему дисциплін чи наук, покликаних віднайти істину, причини речей, даних людині Богом, дослідити життя й доброчесність. Істину вони ототожнювали з вищим буттям, тобто з Богом.

Професор філософії, а пізніше ректор академії **Інокентій Гізель** (бл. 1600 — 1683 рр.), зокрема, описує процес пізнання відповідно до поширеної у схоластиці теорії образів. Речі зовнішнього світу, діючи на органи чуття, посилають їм, на його думку, чуттєві образи. Згодом деякі професори академії заперечували теорію образів. Так, професор богослов’я і філософії, майбутній ректор академії **Георгій Кониський** (1717 — 1795 рр.) вважав, що відчуття виникають в органах чуття внаслідок модифікації анімальних духів, яка відбувається або в результаті безпосередньої дії об’єктів, або спричиняється субстанціональними потоками. Ця концепція мала на меті усунення зайвих проміжних ланок між об'єктом і суб'єктом сприйняття.

Здобуття істини мислилося викладачами Києво-Могилянської академії як результат складного процесу пізнання, здійснюваного на двох рівнях — чуттєвому і раціональному. Важливим джерелом пізнання вони, на відміну від своїх вітчизняних попередників, вважали чуттєвий досвід.

Професор філософії, ректор академії, а пізніше голова Синоду Руської Православної церкви **Феофан Прокопович** (1681 — 1736 рр.) визнавав важливу роль чуттєвого досвіду в пізнанні істини, водночас надавав не меншого значення в її осягненні спогляданню. У його курсі філософії, на відміну від курсу Інокентія Гізеля, вже відчутні елементи емпіризму. Предметом істинного пізнання філософ уважає те загальне, що повторюється, тотожне в речах, що відтворюється в поняттях. Сутність методу пізнання він визначає як віднайдення невідомого через відоме. Розробкою такого методу має займатися логіка. Істинне пізнання Прокопович характеризує як певне, очевидне й вірогідне.

Людина мислиться як «мікрокосм» у «макрокосмі» Всесвіту. Людина, пояснював Ф. Прокопович, «є зменшена частинка того видимого і невидимого світу, оскільки має в собі щось і від тілесної неодухотвореної, і від живої матерії, і від чуттєвої людської субстанції, крім того й те, що мають самі духи. Тому дуже правильно називали її давні філософи мікрокосмом, тобто малим, або взятим у зменшеному вигляді світом».

Професор **Георгій Щербацький** (1725 р. — невід.) визначає філософію у дусі картезіанського раціоналізму. Дослідний інтерес філософії при цьому спрямований на пізнання насамперед навколишнього світу й людини. Мислитель спирається на людський розум і керується єдиним методом. Спираючись на вчення Декарта, професор усуває традиційне розрізнення розуму й душі (чуттєвого та розумового).

Студенти повинні засвоїти, що згідно з вченням філософів Києво-Могилянської академії про матерію і форму, в основі всього існуючого у світі лежить певний субстрат, який завдяки привнесенню форми перетворюється у ту чи іншу річ. Рух розумівся як зміна певного кінцевого стану: природний рух — до відповідного даному тілу стану спокою, а вимушений — до цільового прагнення рушійної сили. На зміну теорії цілісності руху, згідно з якою рух уявлявся як цілеспрямований процес, здійснюваний між двома кінцевими межами, у філософських курсах академії

з'являється механістичне розуміння руху як взаємного переміщення ототожнюваних з матерією тіл, що відбувається за встановленими Богом законами. При цьому якісна визначеність матерії та руху поступається місцем їхнім кількісним характеристикам. Обґрунтовується ідея невіддільності простору і часу від природних тіл, існування порожнечі заперечується. Час розглядається як тривалість кожної речі.

Висловлювались оригінальні думки щодо етичних проблем. Етика поділялась ними на теоретичну й практичну. Теоретична етика займалася обґрунтуванням ролі людини у світі, розглядала проблеми сенсу життя, свободи волі, міри відповідальності за свої вчинки. Практична етика вказувала на шляхи й способи влаштування особистої долі, досягнення щастя, розробляла систему виховання відповідно до уявлень про досконалу людину.

Сенс життя вбачався у творчій праці, спрямованій на власне й громадське добро. Можливість досягнення людиною щастя перебуває у стані компромісного поєднання задоволення прагнень і потреб різних частин душі, тобто тілесних і духовних. Так, на думку Феофана Прокоповича, необхідною умовою щастя є здобуття певного рівня матеріального добробуту, оскільки бідність і нестатки із щастям несумісні. Здобуття такого рівня мислитель пов'язує з сумлінною працею, яку вважає обов'язком щодо себе, сім'ї, суспільства й держави. В основі праці, на думку вченого, лежить вигода, користь. Останню філософ зближує з доброчесністю і в такий спосіб дає їй позитивну моральну оцінку.

Значну увагу приділяли українські вчені проблемі взаємозв'язку волі й розуму. Визнаючи свободу волі, вони надавали пріоритетного значення переважно розумові. Останній, на їхню думку, здійснює вплив на волю, даючи їй різні варіанти вибору між добром і злом. При цьому вони наголошували на необхідності гармонізації раціонального й вольового моментів у людині, що сприяло б здійсненню нею такого життєвого шляху, який привів би її до мети, тобто блага, щастя.

Отже, студенти мають усвідомити, що завдяки інтелектуальним пошукам учених Києво-Могилянської академії філософія в Україні стала самостійною сферою теоретичної діяльності, розвивалася в контексті надбань західноєвропейської філософської традиції, нагромадила необхідні резерви для свого подальшого поступу, переконливим свідченням чого стала творчість вихованця Києво-Могилянської академії **Григорія Савича Сковороди** (1722 — 1794 рр.), філософське вчення і літературна діяльність якого — яскраве завершення доби бароко в історії української культури.

У XV — XVIII ст. українське козацтво майже безперервно вело важку збройну боротьбу із загарбниками. Такі специфічні умови спричинилися до того, що козаки в короткий історичний термін виробили систему військово-фізичної підготовки воїнів. Переважну більшість запорізького воїнства скадали прості селяни. Народна фізична культура в добу козаччини, у першу чергу виконувала функцію військово-фізичної підготовки. Із самого раннього віку виховання юнаків орієнтувалось на виховання у них тих морально-психічних та фізичних якостей, які були необхідні у військовій справі. Отже, для ефективного виховання воїнів, необхідній був постійний військово-фізичний вишкіл.

Павло Алепський, подорожуючи разом зі своїм батьком по Україні, так характеризував військово-фізичну підготовку українських козаків: «Вони від дитинства вчаться їздити верхи, стріляти з рушниць і луків та бути відважними».

Таким чином, домінуючу роль у системі фізичної культури українського козацтва відіграє національний ідеал духовної та тілесної досконалості, уособленням якого став образ козака — захисника рідної землі.

ФІЛОСОФІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Логіка викладу: Етапи життєвого і творчого шляху Г. С. Сковороди. — Особливості стилю мислення. — Вихідні принципи філософської позиції Г. С. Сковороди. — Учення про дві натури і три світи. — Концепція «сродної праці» і«нерівної рівності». — Принцип самопізнання. — Філософія серця. — Розуміння щастя. — Г. С. Сковорода як тип українського інтелігента.

Григорій Савич Сковорода (1722 — 1794 рр.) — найвидатніша постать у культурному житті України XVIII ст. Філософ і поет, педагог і музикант, знавець латини, старогрецької, староєврейської, польської та німецької мов, він розвинув комплекс ідей, актуальних для свого часу, став не лише ідейним предтечею нової української літератури, а й творцем найзначнішого вчення в історії української філософської думки.

Г. С. Сковорода змістом і спрямуванням своєї філософії істотно відрізняється від своїх учителів. Якщо для професорів Києво-Могилянської академії було притаманним акцентування уваги на онтології та гносеології, то філософія Григорія Сковороди зосереджується на людинознавчій, етико-гуманістичній проблематиці. Український мислитель натомість підносив істинно людське, духовне начало в людині. Позиції вітчизняного генія стосовно вчення своїх вчителів, як і видатних мислителів минулого й тодішнього, до спадщини яких він був дотичний, органічно властивий *діалогізм*. Саме тому серед найменувань, якими здавна супроводжувалась згадка про Григорія Сковороду, «український Сократ» — чи не найбільш влучне. Адже воно відбиває справді філософський спосіб життя й творчості видатного українського мислителя. Сократ увійшов до історії культури як винахідник діалогу, що є головним методом на шляху до пошуку істини.

Для Г. С. Сковороди діалог — не лише форма, якої набирають часто-густо його твори. Діалогічним, по суті, було все життя мислителя, сповнене пошуку шляхів до досягнення людського щастя.

Поряд із діалогізмом не менш притаманним для творчості Григорія Сковороди є властивий йому *символічно-образний стиль мислення*. Ця особливість зумовлювалась специфікою культури українського бароко.

Образно-символічний світ мислення Г. С. Сковороди — цілком співзвучний його епосі. Він відповідає принципам барокової культури з притаманною їй підкресленою алегоричністю, потягом до емблематичного зображення світу. Символіко-алегоричне мислення притаманне було й способу мислення діячів вітчизняної філософської думки, починаючи з доби Київської Русі. Вельми поширеним був інтерес до символіки й емблематики в сучасній Григорію Сковороді європейській культурі. Починаючи з епохи Ренесансу й аж до XVIII ст. на європейському книжковому ринку надзвичайного поширення набувають розмаїті збірки, присвячені тлумаченню символів і емблем. Багато з них потрапляли в Україну й добре були відомі діячам тогочасної культури. Збірками цікавився Петро Могила, Йосип Кононович-Горбацький, Єпифаній Славінецький. Вони зберігались у бібліотеках С. Яворського й Т. Прокоповича. Чимало їх було в бібліотеці Києво-Могилянської академії за часів навчання там Г. С. Сковороди.

Відповідно до традиції, започаткованої в українській культурі з часів Київської Русі, Григорій Сковорода розробляє й своє розуміння філософії.

Аналіз творчості Г. С. Сковороди приводить до висновку, що він вважав найважливішою з усіх наук науку про людину та її щастя. Роздуми мислителя мають релігійно-філософський характер, вони спираються на головні християнсько-світоглядні категорії: любов, віру, щастя, смерть та ін. Філософ шукає відповіді на питання, ким є людина, який зміст її життя, які основні грані людської діяльності.

Мислитель закликав почати філософське освоєння світу з простого: пізнати віру та любов у всій їхній повноті, бо це і є пізнання людини.

Поділяючи світ на істинне та тлінне, мислитель віддає перевагу Вічності, Богу. Григорій Сковорода вважає, що розуміння віри та любові

складається у повсякденній необхідності цих понять. Людина без віри може піднятись до найвищих вершин. Але прозрівши, здобувши віру, вона опиняється перед усвідомленням їх мізерності. Людина не може існувати у світі поза єдністю віри і любові.

Але є й інший аспект проблеми. Любов та віра дають змогу людині вийти за межі свого тлінного звичайного «Я». «Крізь любов та віру людина пізнає себе», — твердить мислитель. «Пізнай себе», як відомо, не вперше з'являється у філософії. Пріоритет у цьому плані, звичайно ж, належить Сократу. Новим в українського самородка є те, що він вказує на необхідність пізнання природи людини у таких її виявах як віра, надія і любов. Антиподами любові та віри у Г. С. Сковороди є поняття суму, туги, нудьги, страху. Вони роблять душу людини приреченою на розслаблення, позбавляють її здоров'я. Тому філософ наполягає на тому, що запорука здоров'я душі — її радість, кураж.

Таким чином, Григорій Сковорода намагається сконструювати життєвий простір людини не тільки за допомогою раціонально визначених філософських понять, а й за допомогою того, з чим повсякденно має справу людина і що одночасно має для неї вирішальне значення.

На ґрунті об'єднання любові та віри у пізнанні людиною самої себе складається категорія «щастя». Щастя міститься в нас самих, осягаючи себе, ми знаходимо духовний мир, спокій. Щастя легко досягається, якщо людина йшла шляхом любові та віри. Його досягнення залежить тільки від самої людини, її серця. Усі люди створені для щастя, але не всі отримують його, вважає філософ. Ті, хто задовольнився багатством, почестями, владою та іншими зовнішніми атрибутами земного існування, роблять величезну помилку. Вони отримують не щастя, а його привид, який у кінцевому рахунку перетворюється на прах.

Філософ своїм власним життям підтверджує, що заклик «Пізнай себе» — це не тільки вираження необхідності пізнання людської екзистенції, а й вказівка основного шляху цього пізнання. Г. С. Сковорода вказує, що здібності дає людині Бог, що царство Боже всередині людини.

Прислухаючись до цього внутрішнього голосу, людина має обрати собі заняття не тільки не шкідливе для суспільства, а й таке, яке приносить їй внутрішнє задоволення і душевний спокій. Усі заняття добрі лише тоді, коли виконуються у відповідності з внутрішньою схильністю.

Таким чином, філософ наполягає на тому, що життя людини має бути радісним, і зробити його таким може тільки вона сама. Григорій Сковорода вважав, що щастя повинно бути досяжним для всіх. Щастя є простим і за змістом, і за формою. На підставі такого розуміння щастя мислитель проповідував простоту життя, бідність (але це не був аскетизм, а так би мовити розумна достатність), вдоволення, яке випливає із спілкування людини з природою.

Людина як мікрокосм містить у собі два начала — тлінне і нетлінне, які поєднуються: у тлінному відображається нетлінне. Над тлінним стоїть дух. До нього й зводив український геній сутність життя. Плоть не має істинного значення для людини. Залишаючись тільки плоттю, не намагаючись вийти за її межі, людина губить свою схожість до образу та подібності Бога й у кінцевому підсумку перетворюється в прах. Мислитель вважає, що наше зовнішнє тіло саме по собі не працює, воно перебуває у рабстві нашої думки. Плоть іде слідом за всіма рухами мислі. Мисль, думка — це головна точка, тому її філософ часто називає серцем. Доки плоть та кров будуть панувати над серцем, доки людина не визнає їхньої злиденності, шлях до істини закритий, уважає Г. С. Сковорода.

Отже, студенти повинні зрозуміти, що вся філософська система Григорія Савича Сковороди у своєму внутрішньому єстві пронизана антитезами видимого і невидимого світів, що постають у найрізноматніших ракурсах. Це засвідчує, з одного боку, сприймання буття всього сущого у стані постійного неспокою, взаємодії протилежностей, а з іншого — є вираженням абсолютної повноти буття, у якій зливаються протилежні ознаки, які містить у собі все існуюче.

ФІЛОСОФІЯ УКРАЇНИ XIX — ПОЧАТКУ XX СТ.

Логіка викладу: Т. Г. Шевченко та його внесок у розробку філософії української ідеї. — Основні ідеї філософії П. Д. Юркевича: дух і свідомість; учення про ідею; аналіз процесу пізнання; філософія серця. — Історіософська концепція М. І. Костомарова. — О. О. Потебня; філософське осмислення проблеми «мислення-мова». — Соціальна філософія М. П. Драгоманова. — Філософське значення творчості І. Я. Франка. — Філософські погляди Лесі Українки. — Філософія О. М. Гілярова. — Історіософія М. С. Грушевського.— Ноосферна концепція В. І. Вернадського.

Суспільно-політична ситуація в Україні в першій половині XIX ст. відображала такі важливі процеси, як кризу феодально-кріпосницької системи, загострення класових суперечностей, формування революційного демократизму, становлення української нації, розвиток національного руху.

Дворянські революціонери-декабристи першими підняли прапор боротьби за повалення самодержавства, скасування кріпосного права, встановлення республіки. В Україні діяли декабристські організації — Південне товариство й Товариство об’єднаних слов’ян, які взяли участь у збройному повстанні 1825 р.

Декабристські ідеї яскраво проявилися в суспільно-політичному русі в Україні у другій чверті XIX століття. Про це свідчать, зокрема, поширення визвольних ідей гуртком студентів Харківського університету, вільнодумство групи професорів і студентів Ніжинської гімназії вищих наук. У визвольний рух вливалися нові сили різночинської інтелігенції.

Велике значення мали революційно-демократична діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, членом якого був Тарас Григорович Шевченко та інші продовжувачі прогресивного руху в Україні, яка перебувала під впливом революційних подій 1848 — 1849 рр. у Європі. І їхні національно-визвольні, гуманістичні ідеї мали палких послідовників.

Падіння кріпосного права в Росії поклало початок становленню й розвитку нового суспільного ладу — капіталістичного. З цього часу економічна структура країни докорінно змінюється. Патріархально-кріпосницька Україна відходить у минуле, народжується нова, буржуазна Україна.

Провідним соціальним явищем післяреформеної епохи було формування двох нових класів — буржуазії та пролетаріату.

Суспільно-політичний і національний рух в Україні у другій половині XIX ст. став могутнім чинником загального прогресу українського суспільства, важливим стимулом зростання як політичної, так і національної самосвідомості широких народних мас. У загальних питаннях визвольної боротьби тодішня демократична інтелігенція України виявила себе гідною бути провідником прогресивних сил нації.

Модернізаційні реформи в Росії стимулювали піднесення суспільного руху. Вони певною мірою демократизували суспільство, залучили до громадянського життя багатомільйонне селянство, розширювали межі й урізноманітнили форми суспільної активності. Проте їх непослідовність, обмеженість, незавершеність посилювали соціальне напруження.

Основною опорою народницького руху, поширеного в 60 — 80-ті роки XIX ст., стали вихідці із дворянської та різночинської інтелігенції. Народництво як ідеологія і як громадсько-політичний рух стало реакцією частини суспільства на пореформений злам традиційного селянського життя, на появу та утвердження західних «буржуазних» ідей, звичаїв та порядків. Уважаючи капіталістичний щлях розвитку для Росії безперспективним, народники обстоювали необхідність переходу до «народного виробництва» — некапіталістичної індустріалізації, артільно-соціалістичного устрою на основі селянської общини. На їхню думку, засобом, за допомогою якого можна «перестрибнути» через буржуазний етап розвитку, мусить бути революція.

Чимало народницьких організацій діяло в Україні: у Києві — гурток «чайківців» (1872 — 1874 рр.), «Київська Комуна» (1873 — 1874 рр.), існували також народницькі угруповання в Одесі, Харкові, Житомирі, Чернігові, Полтаві, Миколаєві.

Розчарування частини народників у ставці на революційний потенціал селянства призводить наприкінці XIX ст. до поширення ідеології марксизму, на базі якої сформувалася соціал-демократична течія суспільно-політичного руху. В основі марксистського світобачення лежали послідовний матеріалізм, учення про діалектичний розвиток, теорія класової боротьби, віра у всесвітньо-історичну революційну роль пролетаріату, який створить нове, комуністичне суспільство.

Першими пропагандистами нового вчення в українських землях ще на початку 70-х років XIX ст. стали М. Зібер, С. Подолинський.

У 80 — 90-ті роки XIX ст. у Катеринославі, Києві, Одесі та Харкові виникають нелегальні марксистські гуртки, які займаються пропагандою та агітацією і намагаються налагодити зв’язок з робітничим рухом.

Як ідейно-політична течія ліберальний рух виходить на політичну сцену на межі 70 — 80 років XIX ст. В Україні він формувався головним чином на основі земської ліберальної опозиції. В основі ліберальної альтернативи суспільного розвитку лежала ідея побудови економіки за законами вільного ринку, конкуренції. Держава мала стати правовою, оберігати демократичні права особи й мінімально втручатися в економічну сферу. Ідеальною формою правління ліберали вважали конституційну монархію. Не визнаючи революційних форм і методів боротьби, в основу своєї діяльності вони поклали тактику пошуку компромісів з урядом.

Лібералізація суспільного життя у середині XIX ст., що була провісником майбутніх реформ та модернізації, водночас сприяла пожвавленню національного руху. У 1859 р. колишні члені Кирило-Мефодіївського товариства створили у Санкт-Петербурзі першу українську громаду — культурно-освітню організацію, яка мала на меті

сприяти розвитку народної освіти, свободи літературного слова, поширенню національної ідеї, формуванню національної свідомості. Виникають громади в Харкові, Полтаві, Чернігові, Одесі. Найвпливовішою на українських землях у цей час була Київська громада. Громадівці активно шукали модель майбутнього суспільного розвитку. У 1873 р. діячі національного руху сформували свою політичну програму, в основі якої лежала вимога перетворення Росії на федерацію і надання автономії Україні.

Отже, представникам різних суспільно-політичних течій та рухів у другій половині XIX ст. висунуто широкий спектр альтернатив майбутнього суспільного розвитку та вироблено різноманітні форми та методи досягнення поставленої мети. Характерно, що лейтмотивом програмних документів загальноросійських рухів була, як правило, боротьба за соціальне визволення. На противагу цьому український рух основний акцент робив, звичайно, на національне визволення.

Незважаючи на те, що гурткам і організаціям різних політичних напрямів були притаманні нечисленність, неорганізованість, нечіткість програмних установок, слабкий зв’язок з масами, вони все ж відігравали помітну роль у житті суспільства, оскільки були місцем концетрації інтелектуальних сил, центрами осмислення суспільного розвитку, осередками майбутніх масових рухів.

Наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. європейська духовна культура розвивалася під упливом романтизму, що сприяло піднесенню національної самосвідомості європейських, а також і слов’янських народів, формування нового стилю філософування.

Мистецько-літературний напрям романтизму, охопивши різні галузі європейської культури, постав як реакція на обмеженість класицизму і «бездушної розсудливості» раціоналістичного Просвітництва. Сформувавшись майже одночасно у Великобританії та Німеччині в другій половині 90-х років XVIII ст., найбільшого розвитку він набув у Німеччині.

Пробуджуючи національну свідомість західноєвропейських народів, романтизм знайшов сприятливий грунт і в Україні, специфічно змінюючись під упливом її соціо-культурного буття і значною мірою виростаючи з нього.

Розглядаючи це питання, студентам слід звернути увагу на те, що після смерті Григорія Савича Сковороди з новою силою філософія української духу зазвучала тільки у творчості **Тараса Григоровича Шевченка** (1814 — 1861 рр.). Його філософія глибоко індивідуальна, особиста і, разом з тим, ґрунтувалась на національній ідеї українського народу, його ментальності.

Філософія Тараса Шевченка виростає насамперед з конкретно-узагальненого ставлення до любові, надії і віри. Саме з любові до України виникає шевченківська філософія пробудження людської гідності, сили протесту й бунтарства. Улюблений герой Шевченкових поезій і картин — народний лицар, повстанець-гайдамака, козак-запорожець, що виступає оборонцем рідного краю, носієм народної правди і честі. Гнів мислителя спрямований передовсім проти різних утискувачів, прийшлих і доморощених.

Філософський подвиг українського генія, уся вибухова сила його творчості полягає в тому, що він зумів серед мертвої тиші, ненависті, підозри, загальної заціпенілості, посіяти надію. Життя цієї надії починається з оспівування свободи. Т. Г. Шевченко показує, що нездоланність людського духу виявляється й у тому, що безстрашних співців свободи народжують найпохмуріші часи, бунтівний голос покривджених соціальних низів. Вінець Шевченкової творчості — уславлення свободи, першої й неодмінної передумови людського поступу, добробуту й щастя. Маніфестом усієї творчості Тараса Шевченка є збірка поєзії «Кобзар».

Геніальна поезія Тараса Шевченка багато чим зобов’язана фольклорній стихії, у якій синтезувалися в єдине ціле безпосередні враження життя і символіка народної пісні, буйна уява народної міфології і надбання світової культури. У ній крізь людський біль, крізь індивідуальне раз у раз проступає вселюдське, досвід минувшини мудро перегукується із сьогоденням, із сучасним життям.

Філософія українського таланту невичерпна. Нові, прийдешні покоління знаходитимуть у ній синтез народного і вселюдського досвіду, як ми знаходимо в книгах древніх.

Одним із визначних українських філософів минулого століття був професор Київської духовної академії, пізніше професор Московського університету на кафедрі філософії **Памфіл Данилович Юркевич** (1827 — 1874 рр.). Серед його студентів були майбутні видатні російські вчені — філософ В. С. Соловйов та історик В. Й. Ключевський. За вічно змінними явищами природи, які сприймаються нашими органами чуття, П. Д. Юркевич як філософ намагався (в дусі платонізму) знайти незмінну ідею об'єкта; у цій ідеї мислення і буття тотожні.

Істина відкривається не тільки мисленням, а й «серцем», оскільки пошук істини пов'язаний з релігійними і моральними прагненнями людини. У цьому процесі сходження до істини знання пов'язане з вірою, яка є більш могутнім фактором, ніж просто емпіричний зміст мислення. Без любові, говорив Памфіл Юркевич, не можна пізнати Бога; найвища сходинка в процесі сходження до абсолютного, тобто до Бога, є вже релігійним спогляданням.

У центрі історіософських поглядів ад'юнкт-професора Київського університету, професора Петербурзького університету, члена-кореспондента Петербурзької академії наук **Миколи Івановича Костомарова** (1817 — 1885 рр.) — переконання в тому, що головний зміст і спрямування історичного процесу визначає народ. Народне життя — ось головна тема історичних пошуків М. І. Костомарова, що чітко усвідомлюється ним протягом усього творчого шляху.

Інтерес до історії як вияву духу народу зумовлює й етизацію картини історичного поступу, яку вчений вважає за необхідне розцінювати з огляду на відповідність *моральному законові*. З цієї точки зору, уважає український мислитель, аналізуючи людські вчинки, з яких складається реальний перебіг історії народу, треба оцінювати їх не лише за метою, в ім'я якої вони здійснювались, а й за засобами, що використовувались

для досягнення цієї мети. Критикуючи теорії ідеологів буржуазних революцій, Микола Костомаров вважав головною хибою притаманний їм аморалізм, що використовує «таке відоме у єзуїтів правило — для доброї цілі дозволяти лихі засоби». Насправді, пояснював учений, у результаті «найкраща ціль перетворюється в шкідливу, а злі заходи, від яких суспільство не в силах буде вберегтися, принесуть свої злі плоди».

Не задовольняючись формальноописовим методом зображення історичного процесу, М. І. Костомаров закликає «усвідомлювати смисл подій, давати їм розумний зв'язок і стрункий вигляд». Але не менш важливим при цьому, на його погляд, є суворе дотримання істориком об'єктивної істини, щоб «праці мали метою строгу, невмолиму істину…».

Таким чином, український мислитель Микола Костомаров на рівні методології історичного дослідження здійснював органічний синтез романтичного пафосу минулого, романтичної емоції з витриманим в дусі раціоналістичних підходів культом фактів, що грунтується на критичному аналізі історичних документів.

Значний вплив на розвиток філософії в Україні мала творчість українського вченого зі світовим ім'ям, визнаного фахівця в галузі загального мовознавства, фольклору, етнографії **Олександра Опанасовича Потебні** (1835 — 1891 рр.).

Студенти повинні запам'ятати, що Олександр Потебня *першим* із українських філософів дав глибокий і всебічний аналіз проблеми взаємозв'язку мови і мислення. Учений показав, що мислення формується за допомогою мови, на її основі, розкрив зв'язок мови не тільки з мисленням, а й з психікою в цілому. Характерною особливістю дослідницької практики О. О. Потебні є історичний підхід у вивченні питань співвідношення мови і мислення. Український самородок став засновником психологічного напрямку у вітчизняному мовознавстві. У слові мислитель вбачав індивідуальний творчий акт і вважав кожне вживання слова, кожну його видозміну особливим явищем.

Олександр Потебня розглядав мову як діяльність, як живий, безперервний процес творчості народу.

Український учений був не тільки мовознавцем, а й творцем «лінгвістичної поетики», яка мала величезне філософське значення. Тут визнаний фахівець наближався до трактування творчості як мислення художніми образами. О. О. Потебня завжди підкреслював високу культуру стародавніх слов'ян, виступав проти теорії запозичення, стверджуючи, що джерелом народної творчості є самобутня культура народу.

Великий внесок у розвиток української філософії другої половини XIX — початку XX ст. зробили **Михайло Петрович Драгоманов** (1841 — 1895 рр.), **Леся Українка** (**Лариса Петрівна Косач-Квітка**) (1871 — 1913 рр.) та **Іван Якович Франко** (1856 — 1916 рр.).

Михайло Драгоманов розглядав історичний процес у всій його різноманітності як результат дії багатьох факторів, різних комбінацій суспільних сил; визнавав велику роль філософії в історичному процесі, підкреслюючи, що без філософії, без глибоких теоретичних узагальнень неможливе не тільки з'ясування основних законів історичного розвитку, а й розумна організація всіх суспільних і державних порядків. При розгляді соціальних питань український учений користувався порівняльно-історичним методом, який передбачав врахування не тільки фактору часу, а й усіх суспільних умов, за яких відбувається розвиток того або іншого явища.

Оригінальність філософії **Лесі Українки** полягає насамперед у оспівуванні ліризму української душі й драми її реалізації. Ґрунтуючись на Біблії, філософських ідеях Г. С. Сковороди і Т. Г. Шевченка, мислитель будує філософію синтезу вічних проблем і сучасних запитів. Письменниця закликала українську громадськість позбавитися інертності, малюючи в разючих образах жахливі картини поразки, що є наслідком байдужості до голосу правди.

Студенти повинні запам'ятати, що письменник **Іван Франко** *перший* в українській (і один з перших у європейській) літературі всебічно

розробляє тему праці і трудової моралі. Уже в першому своєму філософському трактаті «*Поезія і її становисько в наших временах*» мислитель говорить, що духовне ледарство, то злочин проти гуманності. Ставлячи в центр своєї філософії людину, письменник формулює головний закон людяності, суть якого в тому, що неробство — зло, а праця — добро. Праця у розумінні мислителя — єдине, що здатне творити і вдосконалювати людську душу, вселяти в неї почуття гідності й правди.

Однак в таку духовну силу, з його точки зору, може обертатися лише така праця, у якій живе громадянська свідомість, яка не тільки виправдовує, а й визначає мету й сенс людського покликання на землі.

Але жити лише для праці неможливо, вважає І. Я. Франко. Крім праці є внутрішнє благо людини, її творче натхнення, її пісня, здатна, бодай на певний час, відривати душу від земного, колючого, брудного і переносити її до надії та віри у завтрашній день. У Франковій творчості постійно виступають дві взаємозалежні сили, які володіють істотою людини і природою суспільства. Це пісня і праця, дух і матерія, книга і хліб.

Одна з основних філософських ідей письменника — це думка про те, що *найбільшою цінністю на землі є не просто людина, а* «*правдивий живий чоловік*». Така людина — носій духу, а той дух є «вічний революціонер». Філософія Івана Франка замішана на почуттях і розумінні благородності людського духу. «Дух, що тіло рве до бою», дух любові й справедливості, знання й громадянської самопожертви, віри в щасливу майбутність — це дух істинно франківський, каменярський.

В одному з найкращих філософських віршів («Веснянки»), звертаючись до матері природи, поет звинувачує її в тому, що вона найдосконаліше своє творіння — людську душу — кидає «свиням під ноги». Мислитель говорить, що, на жаль, людина цілком природно підламує собі «крила духовності», втрачає потяг до ідеалу, стає жертвою песимізму й збайдужіння.

Філософія І. Я. Франка — це також заповідь любові до Батьківщини й до людства. У цілому його філософія — це яскраве втілення філософії

українського духу початку XX ст., основи якої заклали Григорій Сковорода і Тарас Шевченко.

Видатним мислителем у історії філософії України наприкінці XIX — початку XX ст. був професор кафедри філософії Київського університету **Олексій Микитович Гіляров** (1855 — 1938 рр.).

Філософія, на переконання О. Гілярова, не наука, а *особлива духовна діяльність*, що існує поряд з наукою, поезією, релігією й щільно з ними пов'язана. «Філософія, — писав мислитель у «Вступі до філософії» (1907 р.), — є спробою створити таке цілісне світорозуміння, яке задовольняло б усі запити нашого духу, однаково теоретичні, моральні, релігійні, естетичні; допомагало б розібратись у всіх складних питаннях життя, давало б для нього настанову».

Однією з найскравиших постатей вітчизняної історії є **Михайло Сергійович Грушевський** (1866 — 1934). Учений зі світовим ім'ям, визнаний провідник української історичної науки, у 1924 р. обирається академіком ВУАН (Всеукраїнська Академія Наук) очолює наукову кафедру історії України, ряд комісій і секцій Академії наук, бере участь у редагуванні журналу «Україна», «Записок історико-філологічного відділу ВУАН», «Наукового збірника», «Студій в історії України». Поряд з науково-організаційною роботою плідно працював у галузі історії, історії української літератури від найдавніших часів до своїх сучасників — М. І. Костомарова, П. О. Куліша, М. П. Драгоманова. В 1929 р. обраний дійсним членом Академії наук СРСР.

Визначаючи спрямування своїх наукових інтересів, М. С. Грушевський писав: «Історія і література — людське житє і його відбите в словесній творчості — однаково зробились предметом моїх інтересів». Саме до цих сфер знань належить переважна більшість його творів, з-поміж яких найгрунтовніші — фундаментальна дев'ятитомна «Історія України-Руси» та шеститомна «Історія української літератури».

Велике значення має й розробка Михайлом Грушевським проблем соціології, цьому присвячено чимало його публікацій, у тому числі дослідження «Початки громадянства».

Зрештою, здійснюючи не лише в теорії, а й на практиці, синтез теоретичної та політичної діяльності, М. С. Грушевський виступає як самобутній політолог свого часу.

На такому грунті формується історіософська концепція вченого-мислителя, яка збагачує сукупний здобуток української філософської думки, відчутно просуваючи наперед, зокрема, розробку філософії національної ідеї.

Провідне спрямування його методологічної позиції, що, зрештою, визначає характер історіософської концепції Михайла Грушевського, зумовлювалось прихильністю вченого до історико-соціологічного методу. Метод цей у європейській думці був розроблений Е. Дюркгеймом, М. Вебером, Л. Леві-Брюлем.

В основі цієї методологічної позиції вимога досліджувати історичний процес не «дорогою апріорних висновків із вічних і незмінних принципів людського пізнання і мислення (ідеї, що висувалися англійськими соціологами другої половини XIX ст.)», а «дорогою індуктивною», на базі теорії факторів, що вимагає враховувати біологічний, економічний і передусім *психічний* чинник. Останнє дуже важливо, оскільки дає змогу акцентувати увагу на своєрідності позиції М. С. Грушевського порівняно з його західноєвропейськими вчителями. Для його творчості притаманним є започатковане ще з часів М. І. Костомарова, прагнення до синтезу раціоналістичної тенденції з тією течією, що надихалась ідеями романтизму.

За власним визначенням, Михайло Грушевський уважає «…інтерес трудового народу — є найвищий закон усякої громадської організації». Саме народ є «єдиним героєм історії з його ідеалами, змаганнями, боротьбою, поспіхами та помилками». На цьому грунті вимальовується базове

положення історіософської концепції українського мислителя, згідно з якою суб'єктом історичного поступу є *народ*.

Володимир Іванович Вернадський (1863 — 1945 рр.) за широтою духовного кругозору, різноманітністю сфер діяльності є воістину ренесансною особистістю. Своїми ідеями й узагальненнями він належить до тих вчених-мислителів всесвітньої значущості, які настільки випередили час, що лише сьогодні людство починає осягати колосальність їхніх прозрінь та передбачень. Його ім'я серед засновників геохімії, космохімії, гідрохімії, радіохімії, радіогеології. Загальновизнаним є внесок В. І. Вернадського в мінералогію, кристалографію, генетичне ґрунтознавство. Учений створив нову науку — *біогеохімію*, фундаментальну важливість якої людство усвідомлює тільки зараз.

Водночас В. І. Вернадський — будівельник нової цілісної філософії світобудови, філософії суспільного життя, один із засновників антропокосмізму як системи, що з'єднує в гармонійне ціле природничо-історичну та соціально-гуманітарну тенденції розвитку науки.

Термін «*ноосфера*» (гр. ноос — розум, сфера — шар) в сучасній філософії набуває поширення наприкінці 20-х років XX ст. завдяки працям французьких учених П. Тейяра де Шардена та Е. Леруа. Але до ідеї ноосфери ці вчені прийшли переважно під упливом лекцій, які читав у Сорбонні В. І. Вернадським у 1922 р. Концептуальний аспект ідеї ноосфери вчений починає розробляти вже із 1890 р., а в наступні роки лише позначив свою концепцію терміном, запропонованим у французькій літературі.

У чому ж полягає сутність ноосферної концепції? Український мислитель *уперше* звернув увагу на те, що з часів становлення людини в енергетиці біосфери починає діяти нова сила. Цією силою є *розум людини* та *спрямована й організована її воля*. Розум виступає як доповнення системи природи, як мислячий орган біосфери, як природне завершення розвитку живого.

Розум не можна розчинити в біосфері. Він не вписується ані в фізико-хімічну, ні в біологічну картину світу. Розум — це сила космічного порядку, яка утворює навколо Землі особливу, ні на що не подібну оболонку. Ця ідеальна, «мисляча» оболонка й одержує назву «ноосфери».

Істотним у цій ідеї було усвідомлення того, що сама природа в процесі еволюції доходить необхідності включити розум в її розвиток. Тим самим рішуче переглядалась класична раціоналістична традиція новоєвропейської філософії. Усупереч притаманному для цієї традиції переконанню, що людська діяльність визначається й зумовлюється розумом та критеріями логічності, стверджується погляд, згідно якого розвиток природи, планетарна еволюція Землі підводить до необхідності раціонально усвідомити взаємодію людини й світу. Природна і соціальна функція Розуму перетворюють його на універсальний феномен зв’язку Людини і Всесвіту.

Оцінюючи роль людського розуму як планетарного явища, В. І. Вернадський формулює такі висновки:

1. розум здатний репрезентувати творчі самоорганізаційні засади Універсуму на Землі і в цьому розумінні продовжувати конструктивну функцію біосфери;

2. розум спрямовує і надихає культуру й біогеохімічну енергію;

3. завдяки Розумові культурна біохімічна енергія реалізується вже не лише через розмноження організмів, а й через інформаційну, виробничу силу науки та праці;

4. у результаті Розум стає не тільки соціальною, а й природною силою всесвітнього порядку, фактором переходу біосфери в ноосферу.

Репрезентуючи в традиції космізму природничонаукову течію, концепція українського вченого несе істотний соціально-етичний зміст. Згідно з ідеєю ноосфери, людина усвідомлює власну відповідальність за збереження життя на Землі. Ноосферна етика пройнята ідеалом гуманізму, вірою в силу людства, його можливість розв’язувати глобальні проблеми,

що виникають на шляху всесвітнього поступу. Зародившись на планеті, ноосфера має тенденцію до постійного розширення, перетворюючись на структурний елемент космосу. Тим самим повсякчас зростає залежність природи, космосу від розумності взаємодії людини зі світом. Запорукою цьому, на думку В. І. Вернадського, повинно стати утвердження глобальних («всесвітніх») демократичних суспільних відносин і зміцнення союзу праці, розуму і наукової думки людства, що вільно й морально розвивається.

Студенти повинні звернути особливу увагу на те, що в українській філософії XIX — початку XX ст. особливого значення надавалось таким питанням, що стосувалися загальних причин, шляхів, рушійних сил і тенденцій історичного процесу, суспільних ідеалів, духовних засад особи, місця національного у системі соціальних взаємовідносин.

Друга половина XIX — початок XX ст. — це період глибинного реформування усіх сторін соціально-політичного та економічного життя Російської імперії. Розвиток капіталістичних відносин у державі спричинив появу нових видів діяльності та захоплень людини, серед яких не на останньому місці було заняття різних верств населення фізичною культурою і спортом. Фізична культура і спорт стає суттєвим елементом соціального життя народу, а відтак, і предметом соціокультурного і політичного осмислення. Російські спортсмени досягають перших успіхів на міжнародних змаганнях, беруть участь у Лондонських і Стокгольмських Олімпійських іграх 1908 і 1912 рр. У Росії створюється Національний олімпійський комітет, проводяться Всеросійські олімпіади 1913 р. (м. Київ) і 1914 р. (м. Рига). Успіхи в спорті стають індикатором військової потужності російської держави на міжнародній арені. Усе більше уваги уряд приділяє запровадженню фізичного виховання в навчальних закладах. По всій території імперії при освітніх закладах відкриваються спортивні гуртки і гімнастичні товариства; у Санкт-Петербурзі, Москві, Києві, Одесі та ін. створюються студентські спортивні ліги, безліч молодих людей

із задоволенням займаються фізичною підготовкою, беруть участь у численних змаганнях з різних видів спорту.

Наприкінці XIX ст., після ряду спроб Міністерства народної освіти спільно з Військовим відомством ввести військову гімнастику в загальноосвітніх установах (інструкції Міністерства народної освіти 1889 р.), стало зрозумілим, що народні школи та середні навчальні заклади абсолютно до цього не готові. Циркулярів і розпоряджень виходило багато, гімнастики ж у навчальних закладах фактично не було. Особливо це стосувалося початкової школи. Так, відповідно до звіту директора народних училищ Херсонської губернії за 1898 р., гімнастика викладалася у 104 школах, що становило лише 7,5 % від загальної кількості шкіл губернії.

Набагато краще було організоване фізичне виховання в середніх навчальних закладах (гімназіях, прогімназіях і реальних училищах). Згідно з Пам’ятною книжкою Херсонської губернії, до початку 1901 р. в Одеському навчальному окрузі налічувалося 16 чоловічих і 17 жіночих середніх навчальних закладів. Із них військова гімнастика викладалася в семи чоловічих гімназіях, двох прогімназіях і в п’яти реальних училищах, що становило 87,5 % від їх загальної кількості. Також гімнастика і танці, як одна з форм фізичного виховання, викладалися в 13 жіночих середніх навчальних закладах.

Початок XX ст. ознаменувався двома важливими подіями: російсько-японською війною 1904 — 1905 рр. і революцією 1905 — 1907 рр., що стало своєрідним поштовхом у розвитку фізичної підготовки учнівської молоді. Воєнні дії того часу яскраво продемонстрували слабку фізичну підготовку російської армії, що примусило офіційну владу шукати шляхи вирішення проблеми. У той же час царський уряд, наляканий революційними подіями 1905 — 1907 рр., у яких молодь брала активну участь, змушений був піти на деякі поступки, пов’язані із суспільною діяльністю. Зокрема, Перша російська революція відкрила доступ молоді до міських спортивних клубів і товариств. Нові статути спортивних організацій дозволяли учням

бути їх членами, але тільки за умови, щоб у клубах не велася ніяка політична діяльність.

Такими поступками царський уряд зміг розв'язати дві проблеми: з одного боку, можна було готувати фізично міцну молодь для подальшої служби в армії, з іншого — за допомогою спорту відвернути її від політичної діяльності. З цією метою при навчальних закладах створювалися різні гуртки гімнастики і спорту, спортивні клуби молоді та інші організації. Правлячі кола всіляко заохочували створення гімнастичних і спортивних клубів та навіть виділяли для цього кошти. До початку Першої світової війни в Російській імперії взагалі, і в Україні зокрема, налічувалося біля 1200 різних спортивних клубів і товариств, у яких займалися близько 50 тисяч осіб. Спортивні організації, що створювалися в Росії на той час, можна розділити на такі типи: «потішні» роти; загони бойскаутів; різні спортивні організації і товариства сприяння фізичному розвитку учнівської молоді (ОСФРУМ).

Показовою щодо цього є діяльність опікуна Одеського навчального округу А. І. Щербакова. Узявшись до виконання своїх обов'язків у 1908 р., він одразу звернув особливу увагу на стан фізичного виховання в навчальних закладах дорученого йому округу.

За підсумками опитування, проведеного А. І. Щербаковим, були скликані збори директорів середніх навчальних закладів, на яких ухвалили рішення про невідкладне вживання заходів щодо фізичного виховання учнівської молоді. Серед низки заходів особлива увага зверталася на розвиток в окрузі водних видів спорту (веслування на шлюпках, плавання, ходіння під вітрилами), а також на створення в Одесі загального учнівського майданчика для рухливих ігор, масових гімнастичних і військових вправ. У результаті цих зусиль, починаючи з 1909 р., справа поліпшення фізичного виховання в усьому окрузі набула великого поширення. У всіх осередках освіти почали вчити, як проводити ігри, запровадили заняття із соколівської гімнастики (програма чеського товариства «Сокіл»), навчали військових

вправ; кількість уроків гімнастики в середніх навчальних закладах було збільшено до 16 на тиждень; у тих навчальних закладах, де це виявилось можливим, виник і розвивався водний спорт. Разом з тим, фізичне виховання почали все ширше вводити і в початковій школі. Так, до 1912 р. навчання гімнастики та військового строю проводилося вже в 1573 народних училищах.

Починання урядовця були підтримані й у інших реґіонах округу. Спортивні майданчики відкриваються у Херсоні, Миколаєві, Катеринославі, Бахмуті, Феодосії, Павлограді, Маріуполі та ін. Для популяризації фізичних вправ, а також для того, щоб підбивати підсумки занять спортом, на майданчиках навесні і восени проходили змагання з футболу, баскетболу, лаун-тенісу, крокету, кеглів і тамбурину. Крім того, щорічно в цей час на них проводилися гімнастичні свята для учнів середнього та молодшого віку. У 1913 — 1914 рр., наприклад, відбулися гімнастичні свята у чоловічих і жіночих гімназіях Херсона, Миколаєва, Одеси, Маріуполя, Феодосії, Кишинева, Болграда, Бахмута і Павлограда. Зазвичай святкування проходили урочисто в присутності міського начальства й великої кількості публіки. Програма свят була дуже різноманітною. Учні демонстрували вільні рухи, вправи з рушницями, стройове навчання, фехтування, вправи на гімнастичних снарядах і рухливі ігри, змагалися вихованці і в легкоатлетичних видах спорту. Переможці змагань нагороджувалися призами.

Про успіхи, досягнуті у справі фізичного виховання, регулярно повідомлялося на сторінках місцевих газет і в офіційних друкованих виданнях, вони ставали предметом широкого громадського обговорення і наукового осмислення.

Щоб підтримати розвиток спортивних майданчиків, Міністерство народної освіти у 1915 р. навіть планувало виклопотати в уряду особливий кредит на облаштування майданчиків для дитячих ігор і фізичних вправ.

Однак Перша світова війна, що почалася влітку 1914 р., не дозволила втілити ці плани в життя.

На початку XX ст. процес запровадження фізичного виховання в освітніх закладах Російської імперії взагалі, і в Україні зокрема, набирає більш організованого характеру. Серед учнівської молоді регулярно проводяться змагання з різних видів спорту як місцевого, так і всеросійського масштабу, у містах проводяться гімнастичні свята, у навчальних закладах створюються спортивні гуртки. Адміністрація округів усе більше уваги приділяє фізичному вихованню учнів, створюються умови для розвитку учнівського спорту. Багато в чому завдяки зусиллям місцевих органів влади зросла кількість уроків і шкіл, у яких проводилася гімнастика, а також набули свого розвитку водні види спорту, у містах організовувалися майданчики для ігор та гімнастичних вправ.

Отже, фізична культура і спорт як соціальний феномен, відповідали новітнім викликам тогочасних реалій, а відтак об’єктивно потребували наукових розробок в означеній галузі; осмислення їх ролі і значення у соціальних процесах.

ФІЛОСОФСЬКА ДУМКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Логіка викладу: Соціально-культурне існування філософської думки українського народу у 20 — початку 90-х років XX ст. — Філософське життя в Радянській Україні 20 — початку 30-х років. — Розробка філософії української ідеї за межами Радянської України. — Політична філософія Д. Донцова. — Д. Чижевський як історик філософії України. — Філософське життя в Радянській Україні 60 — початку 90-х років XX ст. — Актуальні філософські дослідження в незалежній Українській державі в XXI ст.

Чотири роки української національно-демократичної революції (1917 — 1920 рр.) завершились поразкою прагнень українського народу до утвердження державної незалежності України. XX століття, зокрема 20 — початок 90-х рр., позначене існуванням України у складі Союза Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), що утворився на території колишньої Російської імперії.

Однак, радянський період в історії духовної культури, у тому числі й філософської, України, ніяк не дає підстав уважати його чорною плямою. Життя багатше за будь-яку схему. Надзвичайно талановитим виявився народ, напрочуд могутніми були ті життєві струмені, що гартувались упродовж багатовікової історії його бездержавного існування. Історія філософії України завдяки цьому не спинялася впродовж XX століття. Здобутки, досягнуті у ті часи, давались ціною величезних втрат, вони могли б бути значно багатими за більш сприятливих умов. Але попри всі негаразди, всупереч їм вони були і потребують уважного осмилення, бо становлять реальний грунт сучасного процесу духовного відродження українського народу.

Надзвичайно активним духовним життям, за всієї неоднозначності процесів, що відбувались цього часу у сфері культури, вирізняються в Україні 20 — 30-ті роки XX ст.

Філософська думка в Україні у 1920 — 1930-ті роки була представлена такими основними галузями, як дослідження та пропаганда діалектичного та історичного матеріалізму; боротьба за діалектичний матеріалізм

у природознавстві; вивченні історії філософії. Особливу увагу зосереджували на розробленні, викладанні у вищих навчальних закладах, популяризації марксистсько-ленінського вчення.

Значну увагу приділяли перекладу, перевиданню, популяризації і масовій пропаганді праць К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна. Активно друкували праці, збірники статей, що містили історико-філософський аналіз їх праць: «До 50-річчя смерті К. Маркса. Філософський збірник за ред. Р. С. Левіка, Т. К. Степового і В. О. Юринця» (1933 р.), «Критика В. Леніним філософських основ опортунізму під час профспілкової дискусії» (1935 р.) В. І. Богданова та ін.

Істотний доробок в історію української філософії було зроблено діячами української культури, що жили й творили за межами Радянської України. Тут створюються культурно-громадські, освітні, науково-дослідницькі осередки, які організовують українознавчі дослідження, у тому числі у сфері філософії. Найзначнішими центрами такої діяльності були Прага, де з 1921 р. розпочав діяльність Український вільний університет. Українські наукові інститути діяли у Варшаві й Берліні. Після Другої світової війни у 1945 р. в Аугзбурзі (Німеччина) було засновано Українську Вільну Академію Наук. У Мюнхені відновив свою діяльність Український вільний університет та Наукове товариство імені Т. Шевченка. У США, починаючи від 70-х років XX ст., діє Гарвардський український дослідний інститут, в Канаді — Інститут українських студій, в Римі — Український католицький університет. Ці установи створюють інституціональну базу для наукових досліджень, у тому числі й історії української філософії.

Найзначніший внесок в інтенсифікацію досліджень у сфері історії філософії України належить видатному українському вченому — філософу, історику, філологу, славісту — **Дмитрові Івановичу Чижевському** (1894 — 1977 рр.).

Головне спрямування, що об’єднує досить широку тематику наукових досліджень Д. І. Чижевського, визначалось прагненням збагнути глибинні чинники духовної історії України.

Особливості національної філософії характеризують, за Дмитром Чижевським, три чинники:

1. форма вияву національних думок;

2. метод філософського дослідження;

3. будова системи філософії, її «архітектоніка».

Історія культури України знала видомих типових представників українського національного характеру. Такими, на думку Д. І. Чижевського насамперед, є Г. С. Сковорода, М. В. Гоголь, П. Д. Юркевич, М. І. Костомаров і П. О. Куліш.

Характеристику національного типу взагалі, зауважує Дмитро Чижевський, можна здіснювати трьома шляхами:

1. досліджуючи народну творчість;

2. через вивчення найбільш яскравих епох в історії народу,

3. шляхом аналізу життя і творчості видатних представників цього народу.

Істотне пожвавлення філософського життя в Радянській Україні розпочалось за часів так званої хрущовської відлиги (у 1950 — 1960-х рр.) і відбулося завдяки активній діяльності талановитого філософа **Павла Васильовича Копніна** (1922 — 1971 рр.), який з 1962 до 1968 р. був директором Інституту філософії АН УРСР. У 1967 р. П. В. Копнін був обраний академіком АН УРСР.

Усупереч офіційній філософії діалектичного та історичного матеріалізму, Павло Копнін акцентує увагу на *гуманістичній спрямованості філософії*. Філософія, підкреслював він, повинна зосередити увагу не на вивченні невблаганних, незалежних від людини «об’єктивних законів», що діють у природі й суспільстві, а на тому, що залежить від людини, що опановується людиною в процесі її діяльності.

У 1980 — 1990-ті роки відбувся розквіт Київської філософської школи на чолі з директором Інституту філософії НАН України **Володиміром Іларіоновичем Шинкаруком** (1928 — 2001 рр.), яка продовжувала гуманістичні традиції українського типу філософствування, в центрі якої стояла проблема «людина — світ», і де в філософському творчому пошуку поставала особистість з її переживаннями, вірою, тривогами, любов'ю та надіями. До того ж представники цієї філософської школи досягли великих успіхів у вивченні спадщини німецької класичної філософії, а також її впливу на розвиток української філософської думки у XIX — XX ст.

Із відновленням Української незалежної держави (24 серпня 1991 р.) та занепадом комуністичного тоталітаризму було скасовано ідеологічний контроль держави над інтелектуальною діяльністю. Це відкрило нові можливості й обрії наукових пошуків.

Від початку 1990-х рр. основні зусилля філософів були спрямовані передусім на долання успадкованої ізоляції української філософії від західної, світової філософії. Це долання ізоляції представлене двома взаємопов'язаними напрямами діяльності — перекладами філософських творів українською мовою і дослідженнями історії західної та світової філософій.

У 1990-ті роки стала очевидною фрагментарна представленість текстів з українскої духовної спадшини. Багато творів з ідеологічних мотивів були недоступні для українців. Недоступними були майже всі гуманітарні і філософські тексти, створені українцями в еміграції. Навіть у багатотомних публікаціях 60 — 80-х років XX ст. (І. Франка, Лесі Українки тощо) не були представлені окремі тексти або ж із опублікованих текстів були вилучені окремі частини. Тож публікація вилучених із вжитку текстів української гуманітарної та філософської думок стала важливим напрямом діяльності українських гуманітаріїв та філософів від початку 1990-х рр.

У XXI ст. актуальні філософські дослідження в Україні охоплюють з'ясування природи філософського мислення (предмет та метод філософії), дослідження проблематики різних розділів філософії — метафізики, логіки

і філософії науки, політичної філософії, естетики і філософії мистецтва, філософії релігії та ін. Дослідники уже враховують наявність не лише перекладів західної і світової філософії українською мовою, а й доступність цих творів мовами оригіналів та в перекладах різними мовами.

На передньому плані розвитку сучасної філософської думки України XXI ст. виступають такі мислителі: В. С. Горський, В. Г. Табачковський, В. П. Андрущенко, В. Г. Кремень, Є. М. Причепій, І. В. Бичко, А. К. Бичко, В. І. Ярошовець, А. М. Черній, Л. В. Губерський, В. І. Касьян, І. Ф. Надольний, Л. А. Чекаль, В. С. Пазенок, Є. А. Подольська, М. В. Попович, В. П. Загороднюк, Є. К. Бистрицький, В. В. Лях, С. Л. Йосипенко, А. М. Єрмоленко, М. М. Кисельов, В. А. Малахов, С. В. Пролеєв, А. М. Колодний, Л. О. Филипович, Л. А. Ситниченко та ін.

Саме в останні роки в Українській державі вийшли досить вдалі філофські наукові праці: В. І. Ярошевець Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму (2004 р.); М. В. Попович Раціональность і виміри людського буття (2005 р.); О. С. Кошарний Феноменологічна концепція філософії Е. Гуссерля: критичний аналіз (2005 р.); С. Б. Кримський Ранкові роздуми (2009 р.).

Таким чином, студенти повинні засвоїти, що *українська філософія* — це оригінальна система, в основі якої постає філософський дух українського народу як органічна єдність віри, надії і любові у вічному прагненні до втілення їх у свободі. Виходячи з ідеї, що існування будь-якої національної філософії реалізується як прояв філософії духу, можемо стверджувати: українська філософія є особливим, оригінальним явищем. Ця особливість визначається домінантою етико-морального спрямування. Український народ створює філософію, у центрі якої є людина з її внутрішнім світом, який перебуває в органічній єдності з умовами її самореалізації. Це не просто людина, а передусім людина Землі, яка критерієм істини має свою власну діяльність, розглядає своє буття через єдність чуттєвого і раціонального.

У перші роки радянської влади в Україні заняття фізичною культурою і спортом у середніх та вищих навчальних закладах не мали широкого розповсюдження, оскільки матеріально-технічна база була недостатньою, а також не вистачало висококваліфікованих фахівців.

Значна активність у створенні спортивних клубів та гуртків пов'язана з рішенням XV конференції ВКП(б) (листопад 1926 р.). Постанови цієї конференції відіграли важливу роль у перебудові організаційно-методичної роботи фізкультурного руху в загальноосвітніх школах. Так, спортивні гуртки та фізкультурні секції з окремих видів спорту визнали найбільш прийнятними формами позашкільної роботи.

Організація секцій з окремих видів спорту в гуртках фізичної культури у середніх та вищих навчальних закладах була зумовлена ростом фізкультурного руху загалом в Україні, тому що радянська влада розглядала фізкультуру і спорт не лише як засіб фізичного розвитку та оздоровлення, але, не в меншій мірі, як засіб виховання підростаючого покоління в дусі комуністичних ідей.

Слід зазначити, що у другій половині 1920-х рр. виявляється тендеція до посилення військової складової як у розробці програм, так і в особливій організації фізичного виховання у середніх та вищих навчальних закладах. Військово-оборонна робота у фізичній культурі мала бути насичена такими елементами фізичних вправ, які потім були б придатні в Червоній армії (ходіння, біг, стрибки, вправи на рівновагу, лазіння, метання). У 1939 році, у зв'язку з ускладненням міжнародної ситуації, програми з фізичної культури були переглянуті в бік подальшого посилення військової складової, як у середній, так і вищій школі СРСР. До програм із фізичного виховання учнів та студентів були включені початкова військова підготовка.

Після Великої Вітчизняної війни було посилено спортивні контакти із Заходом, розгорнуто масовий фізкультурний рух, підвищено рівень спортивної майстерності. У зв'язку з цим посилився і фізкультурний рух

в УССР. Українські спортсмени, включені в збірну команду СРСР, здобули чималих успіхів в міжнародних змаганнях (Б. Гуревич, Я. Куценко, Б. Шахлін, В. Чукарін, Л. Латиніна, О. Гончаренко, Є. Буланчик, В. Куц, Н. Откаленко, Л. Лисенко-Шевцова, А. Бондарчук та ін.).

На основі постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 9 січня 1959 року «Про керівництво фізичною культурою і спортом у країні» Комітет фізичної культури і спорту при Раді Міністрів УРСР перетворено на Союз спортивних товариств і організацій УРСР, підпорядкований Всесоюзному спортивному союзу. Обласні, міські, районові й місцеві ради фізичної культури керують працею всіх спортивних організацій, які поділяються на добровільні спортивні товариства, колективи фізичної культури (на заводах і фабриках, у колгоспах і радгоспах) чи спортивні клуби.

В УРСР діяли 4 республіканські відділи всесоюзних добровільних спортивних товариств профспілок, студентське «Буревісник» (близько 400000 членів; «Водник» (профспілка річкового та морського транспорту; близько 30000 членів); «Локомотив» (профспілка працівників залізничного транспорту; близько 380000 фізкультурників); «Спартак» (комсомольське товариство; близько 900000 членів). Працівників міністерства внутрішніх справ і безпеки охоплює «Динамо». Існують дві республіканські спілки: «Авангард» (об’єднує працівників промисловості і будівництва; понад 2 млн членів) і «Колос» (колгоспники, працівники сільськогосподарських організацій; близько 3,3 млн членів у1981 р.).

На початку 1981 р. в УССР було близько 45000 фізкультурних колективів із 15 млн членів, 5 млн значківців ГПО (Готовий до Праці й Оборони), понад 4300 спортсменів розрядників, понад 500 майстрів спорту СРСР, понад 300 майстрів спорту СРСР міжнародної класифікації, близько 60 заслужених майстрів спорту СРСР; близько 150000 платних фізкультурних працівників (у тому числі близько 65000 з вищою освітою), 3000 тренерів та інструкторів, 2500 класифікованих спортивних суддів;

понад 315000 інструкторів ГПО. Спортивні споруди: 160000 спортивних майданчиків, у тому числі 20000 футбольних полів; понад 13600 спортивних залів, близько 300 басейнів, 600 лижних баз, 8000 стрілецьких тирів, 901 стадіон, плавальний центр — у Харкові, веслувальний — у Херсоні та ін. Популярний в Україні туризм презентує понад 50 туристичних баз і понад 800 туристичних та відпочинкових таборів.

Кадри фізичної культури готують інститути й технікуми в Києві, Львові, Донецьку, Дніпропетровську, Івано-Франківську та факультетах фізичної культури при педагогічних інститутах. У низці міст діють народні університети фізичної культури і спорту (у 1980 р. їх було 50).

Після Великої Вітчизняної війни українські спортсмени встановили у різних видах спорту понад 80 світових рекордів, багато республіканських, союзних та европейських рекордів (В. Голубничий, В. Цибуленко, І. Тер-Ованесян, В. Брумель, Г. Кутенко, В. Борзов, Ю. Сєдих, В. Ященко, В. Крепкіна, Н. Олізаренко, Н. Ткаченко, Л. Жаботинський, С. Рахманов, Ю. Зайцев, І. Мате, С. Полторацький, А. Писаренко, Г. Прозуменщикова, Ю. Фесенко, О. Сидоренко та ін.). Багато українців виступає у збірних командах СРСР на міжнародній арені. У 1975 році футбольний клуб «Динамо» (Київ) здобув європейський кубок кубків та суперкубок і став чемпіоном СРСР. У міжнародних змаганнях успішно виступають й інші футбольні клуби України.

З 1952 р. СРСР бере участь в Олімпійських іграх з участю українських спортсменів (на XV Олімпійських іграх у Гельсінкі українці здобули 5 золотих, 7 срібних і 1 бронзову медалі; у 1980 році на XXII іграх у Москві — 38 золотих, 19 срібних, 10 бронзових медалей; встановили 3 світових та 6 олімпійських рекордів.

Інформацію про фізичну культуру і спорт регулярно друкує «Спортивна газета» (тричі на тиждень) і «Старт» (місячник), органи Комітету фізичної культури і спорту при Раді Міністрів УРСР та Української республіканської ради профспілок.

ФІЛОСОФІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В УКРАЇНІ

Логіка викладу: Фізична культура як галузь життєдіяльності і предмет філософського осмислення. — Становлення філософії фізичної культури і спорту в сучасній Україні. — Функції фізичної культури і спорту. — Спортивна культура особистості. — Формування гуманістичної орієнтації світогляду особистості у сфері фізичної культури і спорту.

Перспективи Української держави, однієї з найбільших країн Європи, багато в чому залежать від зваженої державної політики, яка б стверджувала і забезпечувала реалізацію соціальних прав людини і громадянина для збереження та відтворення людського потенціалу. Прагнення до практичної реалізації ідей гуманізму на сучасному етапі розвитку людської цивілізації допомагає по-новому подивитись на різноманітні явища і події культури, оцінити їх можливості для реалізації загальнолюдських ідеалів і цінностей, роль цих явищ у сучасних умовах життя, шляхи їх гуманізації.

Фізкультурно-спортивна діяльність є однією із сфер соціальної дійсності, де людина може проявити свою досконалість, використовуючи фізичні можливості для досягнення поставленої мети, життєвих цілей. Завдяки високій конкуренції, така діяльність має чітку мотивацію та високі критерії оцінки її результатів, потребує значної активності. Фізична культура і спорт різнобічно формує адаптаційні можливості, у тому числі і соціальні. Як соціальний феномен «фізична культура і спорт» охоплює всі рівні сучасного суспільства: національні відносини, ділове життя, соціальне становище, етичні цінності, моду, рекламу тощо; формує відповідний спосіб життя людей.

Фізкультурно-спортивні практики, трансформуючись у перебігу становлення конкретних форм соціуму, відіграють важливу роль упродовж усієї історії розвитку сучасної цивілізації. На сучасному етапі фізична культура і спорт стали всеосяжним соціальним явищем, здатним

впливати на все суспільство в цілому і на всі суспільні структури; вони мають відношення до всіх аспектів суспільного життя (політичного, економічного, культурного, соціального, технологічного), впливаючи на повсякденне життя індивідів, які утворюють новітнє суспільство.

Таким чином, фізична культура і спорт стали важливими способами творення і виявлення національної ідентичності й боротьби між співтовариствами. Чемпіон, рекордсмен, олімпієць стали складовими національного надбання. Фізкультурно-спортивна діяльність стала ознакою прогресу, а держава, підтримуючи цю галузь, підносить свій імідж. Відомий український соціальний мислитель *Д. Донцов* писав, що «боротьба за існування є законом життя. Всесвітньої правди немає… Життя ж визнає її у тому, хто виявиться більш сильним морально і фізично. Ту силу можемо здобути лише тоді, коли переймаємось новим духом, новою ідеологією».

У зв’язку з цим зростає роль фізичної культури і спорту як специфічного цілісного напряму діяльності держави, мета якого полягає в задоволенні законних інтересів і соціальних потреб кожного члена нашого суспільства, вирішенні проблем духовного і фізичного розвитку людини шляхом залучення до цього державних, громадських інституцій, використання всього потенціалу суспільних сил. *М. Грушевський* зазначав: «Треба спільними силами, робочою силою, освітою і наукою розвивати продуктивну силу країни, її багатства, щоб того багатства ставало на всіх…аби кожен дістав від громадянства за своїми потребами, і приділяв громадянству свою працю, свій хист і знання по своїй спромозі. Аби люди не в’янули від непосильної праці, не занедбували своєї освіти, розвивали свої сили духовні і фізичні, свій хист і снагу, щоб праця була для них втіхою і задоволенням..».

Специфічним компонентом культури як соціального феномену є спорт — аматорський, професійний і «спорт для всіх», що включає дитячо-юнацький спорт, студентський спорт, спорт для середнього та похилого віку, для інвалідів, професійно-прикладний тощо. Цьому

компоненту властиві всі елементи і риси самостійної підсистеми соціальної сфери суспільства: матеріальні, людські, інституційні, процесуальні і духовні. Спорт виникає на основі фізіологічної потреби в суб'єктивній сфері особистості й духовного мотиву, потім опредмечується у соціальних процесах тренувань і змагань, суспільних інститутах і предметно-речових спорудах — стадіонах, палацах спорту, спортзалах, басейнах, кортах тощо.

Раніше феномен спорту був тісно пов'язаний з фізичною культурою і розглядався як її важлива складова. Разом з тим специфічність цього соціального культурного явища все більше заявляла про себе як про самодостатню сферу людської діяльності, що має власне призначення, що не компенсує ніякої іншої складової загальнолюдської культури. Головна загальнолюдська цінність спортивного вектора культури населення нашої планети полягає в тому, що завдяки спорту була створена система теоретичного та емпіричного знання про шляхи, засоби й методи цілеспрямованного взаємозумовленого перетворення тілесності й духовності людини. Були знайдені нові рішення проблеми примноження його фізичних, фізіологічних і психологічних ресурсів, удосконалення та корекції його морфологічних характеристик, створення нових технологій, які б допомогли у формуванні здорового способу життя, забезпечили нові можливості продовження періоду активного життя людини, збагачення змісту процесів виховання і освіти підростаючого покоління.

Філософія спорту — це прикладна філософська дициплiна, котра здійснює аналіз філософських проблем, застосовуючи його до спорту та інших повязаних з ним явищ.

У сучасних дослідженнях з філософії фізичної культури і спорту автори частіше звертаються до гуманістичних витоків спортивної діяльності, які пов'язують людину та її можливості з етичною, естетичною й інтелектуальною культурою. Аксіологічний аспект фізичної культури і спорту активно розробляється у наукових дослідженнях вітчизняних та закордонних фахівців *М. М. Ібрагімова, Ю. М. Ніколаєва, В. К. Бальсевича,*

В. М. Платонова, Л. І. Лубишевої, В. І. Столярова, С. Ю. Баринова, К. Б. Тумарова,М. М. Візітея, В. І. Лукащука, Т. Ю. Круцевич, В. О. Сутули, О. П. Гаженка, А. І. Павліченка, Р. М. Стасюка, Ю. О. Тимошенка, Н. В. Москаленко, В. В. Бугуйчука, Л. П. Корогод, Т. А. Чуднової, О. В. Городецького, Ю. В. Макєшиної, А. В. Кравченко та ін., присвячених здебільшого формуванню гуманістичної орієнтації світогляду особистості, що займається фізичною культурою і спортом, пропаганді здорового способу життя та вивченню питань, пов'язаних з мотивацією різних груп населення до занять фізичною культурою та спортом.

На сучасному етапі здійснюються комплесні дослідження в галузі філософсько-соціологічного осмислення фізичної культури і спорту. Зокрема, кафедра соціально-гуманітарних наук Дніпропетровського державного інституту фізичної культури і спорту вже понад 20 років розробляє науковий напрям «Формування духовної культури особистості у сфері фізичної культури і спорту» (наукові керівники проф. *В.В. Бугуйчук*, доц. *Л. П. Корогод*); на кафедрі соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичної культури і спорту України (м. Київ) розробляється науковий напрям «Парадигма здорового способу життя у дискурсах фізичної культури» (науковий керівник доц. *Ю. О. Тимошенко*). Сьогодні означеній тематиці присвячено низку цікавих наукових робіт. Серед них можна виділити праці таких науковців, як-от:

— *Бугуйчук В. В.* Физическая культура, спорт, мировоззрение: монография. — Дніпропетровськ: ДДУ, 1997;

— *Бугуйчук В. В.* Философские аспекты физкультурно-спортивной деятельности студенческой и школьной молодёжи. — Фізична культура, спорт та здоров'я студентської молоді. — Дніпропетровськ: УДХТУ, 2000;

— *Бугуйчук В. В.* Світогляд особистості, яка займається фізичною культурою і спортом: науково-методичний посібник (присвячений 25-річчю заснування ДДІФКіС). — Дніпропетровськ: ДДІФКіС, 2005;

— *Бугуйчук В. В., Москаленко Н. В., Макєшина Ю. В.* Фізкультурно-спортивна робота в родині з метою духовного розвитку й фізичного оздоровлення дітей. — Спортивний вісник Придніпров'я. — 2004. — № 6;

— *Бугуйчук В. В., Кравченко А. В., Макєшина Ю. В.* Розвиток духовної культури особистості, що займається фізичною культурою і спортом. — Спортивний вісник Придніпров'я. — 2005. — № 2.

— *Бугуйчук В. В., Макєшина Ю. В.* До вивчення проблеми формування гуманістичної орієнтації світогляду у суб'єктів фізичного виховання. — Грані. — 2007. — № 4.

— *Бугуйчук В. В., Корогод Л. П., Макєшина Ю. В.* Формування гуманістичної орієнтації світогляду у суб'єктів фізичного виховання. — Спортивний вісник Придніпров'я. — 2009. — № 2

— Формування гуманістичного світогляду молоді у сфері фізичної культури і спорту: Науково-методичний посібник / За ред. *Л.П. Корогод*. — Дніпропетровськ: друкарня ДДІФКіС, 2012;

— *Корогод Л. П.* Основні напрями розвитку фізичної культури і спорту на Дніпропетровщині в 1920 — 1930-х роках (до 80-річчя утворення Дніпропетровської області). — Спортивний вісник Придніпров'я. — 2012. — № 2;

— *Корогод Л. П.* Формування соціокультурної компетенції майбутніх спеціалістів у галузі фізичної культури і спорту в процесі професійної підготовки. — Освіта на Луганщині. — 2012. — № 2;

— *Корогод Л. П.* Роль соціально-гуманітарних наук у формуванні світогляду молоді, яка займається фізичною культурою і спортом. — Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: матеріали Всеукраїнської наукової конференції НМетАУ, 7 — 8 жовтня 2012 р., м. Дніпропетровськ. Частина ІІ. — Дніпропетровськ: Свідлер, 2012;

— *Корогод Л. П.* Спорт в умовах глобалізації: головні напрями соціально-гуманітарних досліджень. — Людина і світова глобалізація: перспективи на межі розвитку: тези Міжнародної наукової конференції,

21 — 22 листопада 2012 р., м. Дніпропетровськ: ДНУЗТ ім. академіка Лазаряна, 2012;

— Парадигма здорового способу життя: духовні та фізичні компоненти: матеріали ІІ-ї Міжнародної науково-теоретичної конференції кафедри соціально-гуманітарних дисциплін / За ред. *Ю. О. Тимошенко*. — К.: друкарня НУФСУ, 2010;

— *Лубышева Л. И.* Социология физической культуры и спорта. — М.: Академия, 2001;

— *Лубышева Л. И., Загревская А. И.* Структура и содержание спортивной культуры личности. — Теория и практика физической культуры. — 2013. — № 1;

— *Лубышева Л. И., Пешкова Н. В.* Анализ развития студенческого спорта: состояние и перспективы. — Теория и практика физической культуры. — 2014. — № 1;

— *Лукащук В. І.* Трансформація спорту: від забави до індустрії. — Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2009. — № 2;

— *Лукащук В. И.* Современный спорт и социальные конфликты. — Социология: теория, методы, маркетинг. — 2010. — № 3;

— *Ібрагімов М. М.* Кінестеза як висхідна філософська категорія у фізкультурно-спортивній руховій активності. — Теорія і методика фізичного виховання і спорту. — 2012. — № 4;

— *Ібрагімов М. М.* «Людиномірність» як категорія практичної філософії у поліваріантності фізкультурно-спортивного світогляду. — Теорія і методика фізичного виховання і спорту. — 2013. — № 2;

— *Ібрагімов М. М.* «Філософія спорту» у проблемному полі фізкультурно-спортивної науки і сучасної філософської думки. — Теорія і методика фізичного виховання і спорту. — 2013. — № 3;

— *Ібрагімов М. М.* Спортивна мораль у постекзистенціалістському концепті «соціокультурний феномен». — Теорія і методика фізичного виховання і спорту. — 2013. — № 4;

— *Городецький О. В.* Вплив фізкультурно-спортивної діяльності на формування системи ціннісних орієнтацій сучасної молоді України. — Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: матеріали II Всеукраїнської наукової конференції НМетАУ, 29 — 30 листопада 2013 р. — Дніпропетровськ, 2013. — Частина III;

— *Білогур В. Є.* Метафізичні та антропологічні виміри спортивного буття як основи самореалізації особистості. — Гуманітарний вісник ЗДІА. — 2014. — № 57;

— *Богатченко В. В.* Творчість як основний модус самовдосконалення особистості в умовах сучасних соціокультурних трансформацій. — Гуманітарний вісник ЗДІА. — 2014. — № 57;

— *Землянський А. М.* Людиновимірність історії у феноменологічній філософії М. Хайдеггера. — Гуманітарний вісник ЗДІА. — 2014. — № 56;

— *Путров С. Ю.* Філософський аналіз змісту біосоціальних технологій впливу на здоров'я людини. — Гуманітарний вісник ЗДІА. — 2014. — № 56 та ін.

Отже, фізична культура і спорт дедалі активніше стають предметом соціально-філософського осмислення. Так, *Ю. М. Ніколаєв* зазначає: «Аналіз взаємозв'язку концецій філософсько-культорологічного рівня методології та фундаментальних соціокультурних концепцій, безпосередньо пов'язаних з фізичною культурою, показав, що: до фізичної культури повинні бути такі ж вимоги, що і до інших видів культури, із заслуженим та традиційним авторитетом; фізичну культуру необхідно розглядати як явище «духовно-фізичне» (можна сказати і навпаки «фізично-духовне»); подальший розвиток та формування сучасної теорії фізичної культури як самостійної наукової і навчальної дисципліни може базуватися тільки на кардинальній зміні парадигм теоретичного знання про сутність фізичної культури… де пріоритетом потрібно ставити формування цілісної людини в єдності її сомапсихічного (тілесного) та соціокультурного (духовного) компонентів, при провідній ролі останнього, її людинотворчий характер».

Серед різноманітних проблем соціально-філософського аналізу, що пов'язані з національною системою фізичної культури та спорту, актуальною залишається проблема підвищення духовного потенціалу нації, особливо молодого покоління. Пріоритетним завданням є формування цілісної особистості на основі єдності сомапсихічного (тілесного) та соціокультурного (духовного) компонентів.

Отже, ми розглядаємо фізичну культуру та спорт, як важливий соціальний інститут, який позитивно впливає на здоров'я, фізичну досконалість, але в той самий час і на духовний світ, на етичні й естетичні засади особистості, на її світогляд, емоції, моральні принципи, естетичні смаки, а також на гармонійні взаємини між людьми в суспільстві.

Проте існує низка невирішених проблем, пов'язаних з науково-методичними основами гуманізації фізичного виховання й спорту, які значно ускладнюють перехід від проголошення ідеї гуманістичного світогляду до практичної її реалізації. Це підтверджується тим, що сьогодні в країні система соціально-економічного стимулювання здорового способу життя практично відсутня, що позначається, у першу чергу, на фізичному стані населення.

Роль фізичної культури і спорту в становленні гармонійно-розвинутої особистості полягає в його перетворювальних діях, заснованих на певних психологічних закономірностях. Фізична культура і спорт є тим унікальним соціальним інститутом, потенційні перетворювальні можливості якого перевершують можливості багатьох інших соціальних інститутів. Це обумовлено такими факторами: поєднання якісних характеристик праці, мистецтва, культури, фаху; величезний запас документальних життєвих ситуацій та біографії конкретних людей, котрі стали прикладом переможного протистояння сили духу спільній могутності суперників, роковому збігу обставин, трагічним подіям; відповідає глибинним потребам людини в різноманітних формах психологічної ідентифікації (від героїчної до національної).

Фізкультурно-спортивна діяльність є одним із шляхів, на якому людина може проявити свою досконалість, використовуючи фізичні можливості для досягнення певних результатів. Фізична культура і спорт — це природна лабораторія людських можливостей. Ця діяльність має високу мотивацію, чіткі критерії оцінювання результатів, потребує активності від людини. Вона пов'язана з великим фізичним та психологічним напруженням, необхідністю переборювати не тільки спротив сильного суперника, а також і особисту слабкість.

У фізичній культурі та спорті як важливих елементах сучасної культури акумулюються величезні можливості для позитивної дії не тільки на здоров'я та фізичну досконалість, але й на духовний світ, на культуру людини і, зрештою, на його позитивний світогляд.

Загальнокультурні функції фізичної культури і спорту виникають у результаті його багатосторонніх зв'язків з іншими суспільними явищами. Сьогодні у науковій літературі виділяють наступні функції фізичної культури і спорту:

— **підготовча функція** має на меті фізичну підготовку до життя, трудової діяльності, підвищення її продуктивності;

— **освітня функція** включає до свого змісту формування знань, рушійних умінь і навичок;

— **ідеологічна функція** полягає в тому, що спорт є своєрідною моделлю способу життя, у ньому чітко відбивається світогляд того суспільства, усередині якого він розвивається та функціонує. Одним із найважливіших завдань ідеологічної функції спорту виступає формування громадянських позицій особистості спортсмена, під якими розуміють особливу моральну якість громадянина. При цьому поняття «громадянин» уживається в значенні людини, котра підкорює свої особисті інтереси суспільним, свідомість котрого пройнята ідеєю суспільного обов'язку, а соціальна діяльність спрямована на принесення користі суспільству;

— **політична функція** спорту є найголовнішою у системі соціальних функцій. Зв’язок політики і спорту є об’єктивним;

— **виховна функція** представлена фізичним вихованням, у котрому здійснюється педагогічне керівництво фізичним розвитком особистості, вона пов’язана зі здійсненням політичного, розумового, морального, естетичного, трудового виховання у процесі занять спортом;

— **нормативна функція** — це соціальні та моральні норми діяльності спортсмена;

— **соціальна функція** обумовлена тим, що спортсмен, підключаючись до великої мережі соціальних контактів, готує себе до успішного виконання соціальних обов’язків;

— **престижна функція** пов’язана з прагненням до самоутвердження за допомогою спорту;

— **культурна функція** виражена в тому, що спорт є невід’ємною частиною культури, одним із засобів розвитку соціальної активності особистості;

— **творча функція** спорту пов’язана зі всебічним та гармонійним розвитком людини. У спорті є широкі можливості гармонійного розвитку, творчої діяльності, пов’язаної зі створенням нового. Завдяки цьому спортсмен набуває можливостей діяти в інших обставинах, не передбачених стереотипом спортивної діяльності. Цим і пояснюється, крім інших причин, успішна діяльність спортсмена в процесі праці, навчання, організації відпочинку;

— **функція відволікання** спрямована на реалізацію, «культурно-терапевтичних» завдань, вона допомагає вихованню педагогічно занедбаних дітей та підлітків, є одним із засобів ізоляції молоді від шкідливого впливу вулиці;

— **проективна функція (функція розрядки)** у спорті пов’язана з тим, що тут представлена багатообразна активна діяльність, а також спостереження за нею у вигляді спортивних видовищ;

— **ціннісна функція** демонструє, що головною цінністю в спорті є сам спортсмен, який володіє такими якостями, як колективізм, інтернаціоналізм, патріотизм;

— **інформаційна функція** означає, що спорт, спортивний рух дає дані про здоров'я нації, рівень її фізичної підготовки. У практиці самого спорту ця функція виражена в інформації, що отримується в процесі тренувань та змагань.

Студентам треба усвідомити, що перераховані функції фізичної культури і спорту взаємопов'язані, здатні переходити одна в одну, рухливі, реалізуються в єдності.

Заняття фізичними вправами мають важливе значення в житті людини. Для цього важливо постійно усвідомлювати красу і задоволення від таких занять, фізично відчувати радість. Необхідно так пропагувати у суспільстві фізичну культуру і спорт, щоб вони сприяли розвиткові здатності вбачати не тимчасові, а вічні і святі цінності життя, переживати такі миттєвості, які сприяють відчуттю певного досягнення, повноти радощів буття, мати позитивні емоційні переживання.

Нині формується більш широкий філософсько-культурологічний погляд на спортивну культуру різних груп населення. Це вимагає подолання обмеженості методологічних конструкцій, пов'язаних з неприйнятною організацією і змістом системи фізичного виховання, усвідомленням людиною і суспільством усього багатства цього соціального явища, що несе в собі великий культурний потенціал.

Усталеним є твердження про те, що поняття культури характеризує процес і результати діяльності соціального суб'єкта (індивіда, соціальної групи, суспільства в цілому) по створенню і збереженню тих соціальних явищ, які оцінюються як найбільш важливі, значущі, тобто розглядаються як цінності, які виступають у якості соціальних ідеалів, смислів, норм, зразків поведінки, визначають характер і напрям різних форм і галузей соціальної

практики, суспільних відносин, конкретних видів діяльності, у тому числі і спортивної.

Під спортом автори розуміють спортивне змагання, підготовку до нього та пов'язані з ним соціальні відносини, інститути, руху тощо.

Під спортивною культурою треба розуміти цілісну, системно організовану і особистісно обумовлену характеристику людини як суб'єкта спортивної діяльності, адекватну її цілям і змісту, що забезпечує її практичну реалізацію на особистісно та соціально прийнятному рівні.

Фахівці-практики *С. І. Бєлих* та *С. А. Чернігівська* наголошують: «Тільки коли актуалізовані та усвідомлені цінності, бути фізично розвиненим та здоровим, сформовано індивідуальну мотивацію занять, систему спеціальних понять, знань та умінь, а також необхідні компетенції їхнього застосування, тільки тоді на грунті тренувальної тілесності, якою оволоділа людина, з'являється якісно новий стан — *фізична культура особистості»*.

Особистість — це розвинута індивідуальність, вимір якої відбувається на основі культури, власної моральності, відповідальності перед собою, суспільством, людством, цивілізацією.

До того ж особистість може розглядатися як структурна цілісність біогенних, психогенних і соціогенних компонентів, що дає підставу для виділення біологічної, психологічної та соціальної структур особистості, що вивчаються відповідно біологією, психологією та соціологією. А відтак, правомірно буде виділити такий аспект особистості, як спортивна культура. На основі вивчення праць *Л. І. Лубишевої, В. В. Бугуйчука, Л. П. Корогод* та ін. ми сформулювали наступне бачення цього феномену:

«**Спортивна культура особистості** — *це інтегративний духовний стан особистості, що включає систему засобів, способів і результатів фізкультурно-спортивної діяльності, спрямованих на сприйняття, формування, відтворення та розповсюдження фізкультурно-спортивних цінностей та технологій, який формується у процесі синтезу особистістю культурно-освітнього потенціалу, цінностей і технологій спорту, набуття*

досвіду фізкультурно-спортивної діяльності, наповнення її особистісним змістом та новими світоглядними настановами».

Одним із видів загальнолюдської моралі та конкретного прояву спортивної культури особистості є спортивна мораль, сутність якої зумовлена специфікою професійної життєдіяльності спортсменів та людей, які задіяні в інфраструктурі спортивної діяльності, і передбачає традиції, звички, норми, принципи, засоби й цілі, що складають зміст морально-професійних принципів у їх відносинах між собою та навколишнім середовищем у вигляді категорій спортивної професійної етики.

Філософія фізичної культури і спорту як новий антропологічний проект у постекзистенціальному мисленні акумулює всі виміри людського буття, є культурологічним синтезом з іншими духовними феноменами і практиками, оскільки фізична культура і спорт інсценують соціальну дійсність з усіма конфліктами, що супроводжують людину на її життєвому шляху у вихорі цивілізаційних перипетій. Під їх тиском сучасна людина почуває себе розгубленою, не здатною відчути себе самодостатньою істотою, а її індивідуалізація, автономізація посилюють відчуженість у антропосоціоцентричній духовній атмосфері XXI ст. Фізична культура і спорт компенсують втрачені ілюзії і повертають життєву радість буття у звичне для людини природне русло тілесної насолоди і душевної рівноваги, збуджують і вгамовують пристрасті, відволікаючи від щоденних стресогенних збудників. Фізична культура і спорт створюють декоративну палітру життя й впливають на самопочуття людини у її життєдіяльності.

Філософія фізичної культури і спорту не може втручатися в логічно вибудовану систему понятійного апарату традиційної фізкультурно-спортивної науки, але у своєму пізнанні показує широту та глибину фізкультурно-спортивних координат охоплення людиною світового простору.

Сучасний український філософ *М. М. Ібрагімов* уважає, що «…філософія фізичної культури і спорту під впливом наукових досліджень

і реалій швидкоплинних подій і фактів окреслює перспективи тілесної природи людини в контексті глобальних інформаційно-технологічних змін і віртуалізації світу».

Єдність світоглядної та методологічної функцій філософії фізичної культури і спорту полягає в тому, що пізнання суті фізичної культури і спорту, специфіки спортивної підготовки, експериментальних досліджень у цій сфері неможливе без філософії. Теорія фізичної культури і спорту вивчає систему спортивних змагань, тренування, тактичного, технічного, фізичного і психологічного навантаження, звертається до поняття сенсу спортивних досягнень і до функцій фізичної культури і спорту, їхнього місця в системі громадських відносин. Філософія фізичної культури і спорту розвивається з урахуванням соціально-цільового призначення його різних функцій через призму суспільно-історичної цілеспрямованої фізкультурно-спортивної діяльності, що постійно створює і відтворює своєрідну систему цінностей та ідеалів, що й розглядається як спортивна ідеологія.

Предметом філософії фізичної культури і спорту є не процес фізкультурно-спортивної діяльності, а визначення його загальних закономірностей у магістральному процесі суспільного розвитку, його функцій, вивчення особистісних якостей спортсмена в його цілісній світоглядній життєвій позиції (екзистенціалізм). Якщо фізкультурно-спортивна наука вивчає рухову активність переважно відокремлено від загальної системи взаємин людей, то філософія фізичної культури і спорту вивчає сенс рухової активності, її значення для всіх аспектів життєдіяльності особистості й суспільства.

До розуміння фізичної культури і спорту «…додається гуманітарна сутність — до блоку фізичних якостей і рухових здібностей додаються знання, потреби, мотиви, інтереси та світоглядні особливості, на основі яких і повинні відбуватись біосоціальні зміни особистості, що спираються на використання філософсько-культурологічного підходу до розгляду

феномену фізичної культури», — зазначають вітчизняні фахівці в галузі фізичної культури і спорту *Т. Ю. Круцевич* та *О. А. Томенко*.

Отже, фундаментальні загальнолюдські цінності нерозривно пов'язані з сутністю фізичної культури і спорту, перетворюють їх у механізм транслювання та розповсюдження ідей миру, терпимості та поваги до опонентів незалежно від етнічних, культурних, релігійних та інших відмінностей. У фізичній культурі і спорті криються величезні можливості для комплексного гуманістичного впливу на особистість. Фізична культура і спорт дають можливість свідомо та дуже ефективно впливати на різноманітні фізичні, психічні, духовні якості та здібності людини. Тому їх можна розглядати як потужний засіб гуманістичного виховання та формування гармонійно-розвиненої особистості, а відповідно, і як окремий предмет соціально-філософського осмислення.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Що таке національна філософія?

2. Назвіть основні напрями філософських пошуків у Київській Русі.

3. Сформулюйте принципи філософії «братських шкіл».

4. Назвіть основні особливості розвитку філософської думки у Києво-Могилянській академії.

5. Сформулюйте загальну характеристику філософії Г. С. Сковороди.

6. У чому полягає сутність гуманізму філософії Т. Г. Шевченка?

7. Назвіть основні філософські ідеї творчості І. Я. Франка.

8. У чому виявляється оригінальність філософії лірики Л. Українки?

9. Розкрийте закономірності та особливості історії розвитку філософської думки України в радянський період.

10. Що таке філософія українського духу?

11. Назвіть основні етапи історико-філософського процесу в Україні?

12. Назвіть найяскравіших представників філософської думки сучасної України.

13. Які важливі елементи сучасної культури акумулюються у фізичній культурі і спорті?

14. Як позначаються процеси глобалізації у сфері фізичної культури і спорту?

15. Назвіть основних представників філософії фізичної культури і спорту в сучасній Україні.

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ ТА РЕФЕРАТІВ

1. Своєрідність філософії України в контексті світової культури.
2. Християнство і філософія у Київській Русі.
3. «Український дух» філософії Г. С. Сковороди.
4. Філософські принципи «Кобзаря» Т. Г. Шевченка.
5. Філософія серця П. Д. Юркевича.
6. Соціально-філософські ідеї М. П. Драгоманова.
7. Місце І. Я. Франка в історії української філософської думки.
8. Історіософія М. С. Грушевського.
9. Розвиток філософських традицій у творчості вітчизняних природознавців (кінець XIX — початок XX ст.).
10. Основні напрями філософських досліджень в сучасній Україні.
11. Роль і місце фізичної культури і спорту в суспільстві.
12. Формування гуманістичних цінностей у сфері фізичної культури і спорту.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолют — у філософії під абсолютом розуміють Бога, субстанцію, ідею.

Агностицизм — напрям у філософії, прихильники якого заперечують пізнаваність суті речей, об'єктивної істини. Агностики протиставляють світ як він нам даний (пізнаваний) і світ сам по собі (принципово недосяжний). Знання, на їх погляд, не дає відображення сутності дійсності, а в кращому разі обслуговують утилітарні потреби людей. Корені агностицизму в принциповій незавершеності процесу пізнання.

Аксіологія — учення про цінності, філософська дисципліна, яка вивчає ціннісне ставлення людини до світу — етичне, естетичне, релігійне та ін.

Антропологія філософська — філософське вчення про людину, яка виводить культуру зі специфіки природи людини.

Верифікація — перевірка на істинність теоретичних положень, яка здійснюється за допомогою емпіричних (досвід, практика) методів.

Глобалізація — процес встановлення і зміцнення зв'язків між усіма регіонами і країнами, поширення ефективної техніки і технології, формування всесвітнього інформаційного простору, міжнародних інститутів, покликаних сприяти забезпеченню єдності світового співтовариства, утвердженню логіки «узгодженого» розвитку.

Гносеологія — теорія пізнання, одна із головних філософських дисциплін, яка досліджує закономірності процесу пізнання.

Гуманізм — ставлення до людини як до найвищої цінності, захист права особистості на свободу, щастя, усебічний розвиток і прояв своїх здібностей.

Гуманітарний — поняття, що в історико-філософському і філологічному аспектах означає все те, що стосується суспільних наук, які вивчають людину і її культуру, людську свідомість та суспільство, на відміну від технічного та природного.

Діалектика — концепція, згідно з якою світ за своєю структурою є тим єдиним цілим, де все взаємопов'язане та взаємозумовлене, а з погляду стану — він знаходиться в русі, у розвитку.

Дуалізм — світогляд, який вихідними вважає два рівноправні та протилежні начала (матерію і дух, світле і темне).

Духовність — поняття, що узагальнено відображає цінності (смисли) і відповідний їм досвід, протилежний емпіричному («матеріальному», «природному») існуванню людини, або, принаймні, що відрізняється від нього. Духовність виявляється у спрямуванні людини до вищих цінностей, до ідеалу, в усвідомленому спрямуванні людини до досконалості; відповідно одухотворення полягає у засвоєнні вищих цінностей, у наближенні до ідеалу.

Здоровий глузд — орієнтація на пізнання найближчих причин явищ, їх пізнання та використання в повсякденній практиці.

Здоровий спосіб життя — це все в людській діяльності, що стосується збереження і зміцнення здоров'я, усе, що сприяє виконанню людиною своїх людських функцій через діяльність з оздоровлення умов життя — праці, відпочинку, побуту.

Ідеалізм — напрям у філософії, який первинним вважає ідеальне начало — Бог, дух, розум тощо. Згідно з ідеалізмом духовна субстанція є творцем світу. Відрізняють об'єктивний і суб'єктивний ідеалізми.

Історія філософії — наука про розвиток філософських знань, боротьбу основних — матеріалістичного та ідеалістичного — напрямів у філософії, становлення та розвиток науково-філософського, діалектико- матеріалістичного світогляду.

Категорії — найбільш загальні, гранично широкі поняття, які відображають найбільш загальні властивості, сторони, зв'язки та відношення реальної дійсності та пізнання. Основні категорії діалектики: розвиток, протиріччя, причина і наслідок, кількість і якість, зміст і форма та інше.

Логіка — наука про закони та форми людського мислення. Дотримання законів і правил логіки є запорукою істинного мислення.

Матеріалізм — напрям в історичному розвитку філософії, який вважає матерію першоосновою всього сущого, намагається пояснити всі явища і процеси через матеріальні причини.

Метафізика — концепція про найзагальніші види буття — Бог, душа, світ.

Метод — спосіб організації практичного і теоретичного освоєння дійсності, який обумовлено закономірностями відповідного об'єкта, сукупністю правил, прийомів пізнання і перетворення дійсності.

Методологія — система вихідних, основоположних принципів, що визначають спосіб підходу до аналізу й оцінки явищ, характер ставлення до них, характер та направленість пізнавальної і практичної діяльності.

Методологічна функція філософії — логіко-теоретичний аналіз наукової та практичної діяльності людей.

Мистецтво — специфічна форма суспільного світогляду та людської діяльності, яка відбиває світ у художніх образах. **Предметом мистецтва** є естетичне ставлення людини до дійсності. **Завданням** — художнє опанування світу.

Модернізація — перехід від традиційного аграрного суспільства до світського, міського й індустріального. Переважною більшістю теоретиків розглядається як соціальний та цивілізаційний процес спрямованої трансформації суспільств, який розгортався протягом XVI — XX ст.

Мораль — сукупність, система норм, правил поведінки людей в суспільстві.

Мудрість — глибокий розум, що спирається на життєвий досвід; це поєднання істини та блага, це життєва правда, це злиття любові та істини, вищого стану розумового та морального удосконалення.

Натурфілософія — філософський напрям, який уважає природу універсальним принципом усього сущого.

Національна пам'ять — своєрідний феномен суспільної свідомості; селективно збережена нацією сукупність знань, уявлень та ціннісних оцінок тих подій минулого, які справили вирішальний вплив на її становлення, самоідентифікацію, державотворчі й цивілізаційні досягнення та консенсусно

сприймаються у суспільстві як найбільш значущі для його самозбереження, консолідованого існування та конструктивного розвитку у майбутньому.

Національна свідомість — сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, у яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів.

Об'єктивний ідеалізм — напрям у філософії, який виходить з того, що над світом панує світовий розум (логос, дух, ідея, поняття та ін.), який із самого початку розглядається як самостійна сутність, а потім, перевтілюючись у матеріальні предмети, обумовлює їх реальне існування.

Онтологія — учення про першооснови буття.

Основне питання філософії — питання про відношення духу до природи, свідомості до матерії, мислення до буття.

Особистість — розвинута індивідуальність, вимір якої відбувається на основі культури, власної моральності, відповідальності перед собою, суспільством, людством, цивілізацією.

Парадигма (дав. грец. — приклад, модель, зразок) — сукупність фундаментальних установок, уявлень та терминів, що сприймається та поділяється науковим співтовариством та об'єднує більшість його членів. Забезпечує спадкоємність розвитку науки та наукової творчісті.

Патріотизм — одне з найглибших громадських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Виховання патріотизму — важлива складова виховної діяльності як школи, так і вишу. У процесі вивчення різних навчальних предметів у студентів формуються патріотичні погляди й переконання.

Пізнавальна (гносеологічна) функція філософії полягає в тому, що вона, спрямовуючи пізнавальні прагнення людини на пізнання природи й сутності світу, природи та сутності самої людини, загальної структури світу, зв'язків

і законів його розвитку, *з одного боку*, озброює людей знаннями про світ, людину, про зв'язки і закони, а *з іншого* — здійснює вплив на кожну форму суспільної свідомості, детермінуючи необхідність для кожної з них (у своїй сфері) усвідомлювати дійсність крізь призму відношення «людина — світ».

Практично-діяльнісна (праксеологічна) функція філософії полягає в тому, що вона стає знаряддям активного, перетворювального впливу на навколишній світ і на людину зокрема. Ця функція філософії відіграє важливу роль у визначенні цілей життєдіяльності, досягнення який є найважливішою умовою забезпечення існування, функціонування і розвитку людини.

Праксеологія — наукова дисципліна, що вивчає умови і методи ефективної практичної діяльності.

Проблема — питання, що є органічною частиною пошукової пізнавальної ситуації, коли мають місце пошуки нових явищ, процесів, структур, законів, нової інформації. Це знання про незнання і деякі передбачення невідомого, що належить розкрити. Проблеми можуть бути реальні та надумані, вічні та тимчасові, суттєві та несуттєві тощо. Проте вони обов'язково фундаментальні, оскільки є засадами будь-якої сфери людської діяльності.

Простір історичний — форма існування координації різноманітних співіснуючих суспільних об'єктів і явищ, культурних феноменів, усього того, що належить до людського буття: форм, розташування культурних феноменів, їх взаємодії.

Раціоналізм — філософський напрям, який визнає центральну роль в аналізі розуму, мислення.

Революція — докорінна якісна зміна, різкий стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового в розвитку явищ природи, суспільства чи пізнання; *соціальна революція* — докорінний переворот в соціально-економічному й політичному житті суспільства, спосіб переходу

від одного якісного устрою суспільства до іншого, який забезпечує його поступальний розвиток, зміна віджилого суспільного ладу на новий, прогресивніший.

Релігійний світогляд — форма суспільної свідомості, згідно з якою світ є породженням вищого понадприродного творця — Бога.

Релігія — духовний феномен, який виражає віру людини в існування надприродного начала і є для неї засобом спілкування з ним, входження в нього.

Рефлексія — акт пізнання, предметом якого є пізнавальна діяльність свідомості, «Я». Пізнання можна досліджувати через результати — зміну наукових ідей, теорій — об'єктивний метод, або через аналіз суб'єктивної діяльності пізнання — рефлексія.

Свідомість — здатність головного мозку людини цілеспрямовано відображати буття світу, перетворювати його в образи і поняття.

Світогляд — форма духовно-практичного освоєння світу особистістю, через яку вона сприймає, осмислює та оцінює навколишню дійсність як світ свого буття й діяльності, визначає (сприймає) своє місце й призначення в ньому**.**

Світоглядна функція філософії полягає в тому, що вона, озброюючи людей знаннями про світ та про людину, про її місце у світі, про можливості його пізнання і перетворення, здійснює вплив на формування життєвих установ, на усвідомлення людиною цілей та сенсу життя.

Синергетика — напрям, загальнонаукова програма міждисциплінарних досліджень, котрі вивчають процес самоорганізації і становлення нових упорядкованих структур в природних, соціальних і пізнавальних (гносеологічних, когнітивних) системах.

Смисл буття — спосіб самовизначення людини у світі. За його допомогою індивід визначає місце, яке посідає у Космосі, природі, суспільстві, усвідомлює своє призначення в них, мету свого життя й цілі конкретної діяльності. Смислоорієнтації є умовою дійсно людського існування, їх втрата стає для людини тяжкою духовною недугою.

Смисл історії — основне поняття філософії історії, яке постійно змінює свій зміст, збагачуючись унаслідок дедалі глибшого осягнення її суті, спрямованості, майбутніх перспектив.

Соціальна філософія — розділ теорії філософії, предметом дослідження якого є суспільство (складна система форм організації спільної життєдіяльності людей).

Спорт — це специфічний вид фізичної або інтелектуальної активності, яку здійснюють з метою змагання, а також поліпшення здоров'я, отримання морального і матеріального задоволення, прагнення до удосконалення і слави, покращення навичок.

Спосіб життя — синтетична характеристика сукупності типових видів життєдіяльності людей (індивідів та соціальних утворень) у поєднанні з умовами життя суспільства. Спосіб життя охоплює всі сфери суспільства: працю і побут, суспільне життя й культуру, поведінку (стиль життя) людей та їх духовні цінності.

Суб'єктивний ідеалізм — напрям у філософії, який розглядає реальний світ лише як суб'єктивний світ людини. Речі не існують поза і незалежно від нас. Вони — продукти нашої свідомості, «комплекси», «узагальнення» наших відчуттів і сприйняттів, породження органів чуття.

Субстанція — філософська категорія для позначення внутрішньої єдності всіх форм саморуху матерії, всієї різноманітності явищ природи та історії.

Суспільна свідомість — сукупність ідеальних форм (понять, суджень, поглядів, почуттів, ідей, уявлень, теорій), які охоплюють і відтворюють суспільне буття, вони вироблені людством у процесі освоєння природи й соціальної історії.

Суспільство — реальний процес життєдіяльності людей, що має історичний характер, існує об'єктивно, тобто незалежно від свідомості та волі людей, хоч вони як носії свідомості й волі є головними дійовими особами суспільно-історичного процесу.

Теорія — найвища форма наукового мислення, спрямована на пояснення фактів, їх сутнісних зв'язків.

Теософія — богопізнання, релігійна філософія з містичним змістом, яка виникла ще в давній філософії, але притаманна й релігійно-філософській думці XIX — XX ст.

Трансцендентний — тлумачиться як такий, що виходить за межі можливого (не тільки індивідуально зараз) досвіду, за межі людської свідомості.

Утопічний соціалізм — учення про ідеальне суспільство, засноване на спільній власності, обов'язковій праці, справедливому розподілові.

Фізична культура — це об'єднання різних заходів, спрямованих на досягнення людиною фізичного вдосконалювання або яких-небудь результатів у сенсі здоров'я. Фізична культура складається з наступних дисциплін: спорт, туризм, фізичне виховання, фізична реабілітація. Рівень фізичної культури суспільства (будь-якого суспільства) залежить від рівня фізичної культури його членів.

Філософія — теоретичний світогляд, учення, яке прагне осягнути всезагальне у світі, у людині і суспільстві.

Філософія історії — галузь філософського знання, що вивчає історичний процес та його складові як своєрідні, внутрішньорозгалужені й водночас цілісні утворення в їхньому взаємозв'язку і змінах, природу, способи та форми історичного пізнання, особливості, ланки й шляхи використання історичних знань.

Філософська віра — психологічна установка індивіда, що сприймає щось необґрунтоване належним чином за реально існуюче.

Філософське знання — комплексний, інтегруючий вид знання, де інтегральність виявляється єдністю, що не виключає превалювання в ньому якогось об'єднуючого першопочатку; таким є, напевно, його раціоналістичність.

Функція — спосіб дії, спосіб виявлення активності системи філософського знання, загальний тип завдань, які вирішуються цією системою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ І РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Андрушенко В. П.* Соціальна філософія: історія, теорія, методологія / *В. П. Андрушенко, Л. В. Губерський, М. І. Михальченко.* — 3-тє вид., виправ. та доп. — К.: Генеза, 2006. — С. 11 — 78.

2. *Бичко А. К.* Філософія / *А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський, В. І. Ярошевець.* — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 648 с.

3. *Білогур В. Є.* Метафізичні та антропологічні виміри спортивного буття як основи самореалізації особистості / *В. Є. Білогур* // Гуманітарний вісник ЗДІА. — 2014. — № 57. — С. 201 — 211.

4. *Білогур В. Є.* Формування світоглядної культури студентів як основа управління процесів становлення їхньої системи цінностей / *В. Є. Білогур, С. О. Макаренко* // Вища освіта України. — 2011. — № 1. — С. 93 — 99.

5. *Богатченко В. В.* Творчість як основний модус самовдосконалення особистості в умовах сучасних соціокультурних трансформацій / *В. В. Богатченко* // Гуманітарний вісник ЗДІА. — 2014. — № 57. — С. 63 — 73.

6. *Бугуйчук В. В.* До вивчення проблеми формування гуманістичної орієнтації світогляду у суб’єктів фізичного виховання / *В. В. Бугуйчук, Ю. В. Макєшина* // Грані. — 2007. — № 4. — С. 21 — 23.

7. *Бугуйчук В. В.* Розвиток духовної культури особистості, що займається фізичною культурою і спортом / *В. В. Бугуйчук, А. В. Кравченко, Ю. В. Макєшина* // Спортивний вісник Придніпров’я. — 2005. — № 2. — С. 7 — 11.

8. *Бугуйчук В. В.* Фізкультурно-спортивна робота в родині з метою духовного розвитку й фізичного оздоровлення дітей / *В. В. Бугуйчук,*

Н. В. Москаленко, Ю. В. Макєшина // Спортивний вісник Придніпров'я. — 2004. — № 6. — С. 3 — 5.

9. *Бугуйчук В. В.* Філософські аспекти фізкультурно-спортивної діяльності / *В. В. Бугуйчук, А. А. Черненко* // Спортивний вісник Придніпров'я. — 2009. — № 2 — 3. — С. 106 — 109.

10. *Бугуйчук В. В.* Формування гуманістичної орієнтації світогляду у суб'єктів фізичного виховання / *В. В. Бугуйчук, Л. П. Корогод, Ю. В. Макєшина* // Спортивний вісник Придніпров'я. — 2009. — № 2. — 3. — С. 60 — 66.

11. Вивчення творчої спадщини Г. С. Сковороди у курсі «Філософія»: Методичні рекомендації / Автори-упорядники: *Городецький О. В., Саєнко М. В.* — Дніпропетровськ: ДДІФКіС, 2014. — 38 с.

12. Вступ до філософії: Методичні рекомендації з курсу «Філософія» / Автор-упорядник: *Городецький О. В.* — Дніпропетровськ: ДДІФКіС — «Бюро-М», 2011. — 40 с.

13. *Гаженко О. П.* Система цінностей і життєвий стиль студентської молоді / *О. П. Гаженко* // Практична психологія. — 2008. — № 12. — С. 54 — 58.

14. *Герасимчук А. В.* Філософія / *А. В. Герасимчук.* — К.: УФІМБ, 1999. — 165 с.

15. *Гнатенко П. І.* Основні риси і особливості української філософії / *П. І. Гнатенко* // Грані. — 2002. — № 4. — С. 58 — 60.

16. *Гончаренко В. І.* Олімпійський спорт / *В. І. Гончаренко, І. В. Іваній, А. І. Кудренко.* — Суми: друкарня СумДПУ, 2013. — 423 с.

17. *Городецький О. В.* Вплив фізкультурно-спортивної діяльності на формування системи ціннісних орієнтацій сучасної молоді України / *О. В. Городецький* // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: матеріали II Всеукраїнської наукової конференції НМетАУ,

29 — 30 листопада 2013 р., м. Дніпропетровськ. Частина ІІІ. — Дніпропетровськ: Свідлер, 2013. — С. 166 — 168.

18. *Городецький О. В.* Фізична культура і спорт в системі факторів самовизначення особистості / *О. В. Городецький* // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: матеріали Всеукраїнської наукової конференції НМетАУ, 7 — 8 жовтня 2012 р., м. Дніпропетровськ. Частина ІІ. — Дніпропетровськ: Свідлер, 2012. — С. 213 — 215.

19. *Горський В. С.* Біля джерел: (Нариси з історії філософської культури України) / *В. С. Горський*. — К.: Києво-Могилянська академія, 2006. — 262 с.

20. *Горський В. С.* Історія української філософії / *В. С. Горський, К. В. Кислюк.* — К.: Либідь, 2004. — 488 с.

21. *Горський В. С.* Історія української філософії: Курс лекцій / *В. С. Горський*. — 3-тє видання. — К.: Наукова думка, 1997. — 287 с.

22. *Горлач М. І.* Основи філософських знань / *М. І. Горлач, В. Г. Кремень, С. М. Ніколаєнко, М. П. Требін.* — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 1028 с.

23. *Громов В. Е.* Так что же такое духовность? / *В. Е. Громов* // Грані. — 2009. — № 5. — С. 40 — 45.

24. *Грушевский М. С.* Очерк истории украинского народа / *М. С. Грушевский.* — К.: Либыдь, 1991. — С. 14 — 32.

25. *Землянський А. М.* Людиновимірність історії у феноменологічній філософії М. Хайдеггера / *А. М. Землянський* // Гуманітарний вісник ЗДІА. — 2014. — № 56. — С. 102 — 108.

26. *Ібрагімов М. М.* Кінестеза як висхідна філософська категорія у фізкультурно-спортивній руховій активності / *М. М. Ібрагімов* // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. — 2012. — № 4. — С. 119 — 128.

27. *Ібрагімов М. М.* «Людиномірність» як категорія практичної філософії у поліваріантності фізкультурно-спортивного світогляду

/ *М. М. Ібрагімов* // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. — 2013. — № 2. — С. 128 — 136.

28. *Ібрагімов М. М.* Спортивна мораль у постекзистенціалістському концепті «соціокультурний феномен» / *М. М. Ібрагімов* // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. — 2013. — № 4. — С. 91 — 98.

29. *Ібрагімов М. М.* «Філософія спорту» у проблемному полі фізкультурно-спортивної науки і сучасної філософської думки / *М. М. Ібрагімов* // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. — 2013. — № 3. — С. 91 — 99.

30. Історія філософії України / За ред. *М. Ф. Тарасенко*. — К.: Либідь, 1994. — С. 3 — 407.

31. *Канке В. А.* Философия. Исторический и систематический курс / *В. А. Канке.* — 5-е изд., перераб. и доп. — М.: Логос, 2006. — 376 с.

32. *Касьян В. І.* Філософія / *В. І. Касьян*. — К.: Знання, 2010. — С. 91 — 97.

33. *Кониський Г. Й.* Філософські твори: у 2 т. / *Г. Й. Кониський.* — К.: Наукова думка, 1990. — Т. 1. — 496 с. — Т. 2. — 576 с.

34. *Корогод Л. П.* Роль соціально-гуманітарних наук у формуванні світогляду молоді, яка займається фізичною культурою і спортом / *Л. П. Корогод* // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: матеріали Всеукраїнської наукової конференції НМетАУ, 7 — 8 жовтня 2012 р., м. Дніпропетровськ. Частина ІІ. — Дніпропетровськ: Свідлер, 2012. — С. 204 — 206.

35. *Костюк О. В.* Філософія / *О. В. Костюк*. — К.: друкарня НТУ, 2013. — 245 с.

36. *Кремень В. Г.* Філософія: мислителі, ідеї, концепції / *В. Г. Кремень, В. В. Ільїн.* — К.: Книга, 2005. — 528 с.

37. *Лавриненко В. Н.* Философия / *В. Н. Лавриненко*. — М.: Юрист, 2004. — 276 с.

38. *Леся Українка.* Твори: у 2 т. / *Леся Українка.* — К.: Наукова думка, 1975. — Т. 1. — С. 16 — 115; Т. 2. — С. 42 — 228.

39. *Лозовой В. О.* Філософія / *В. О. Лозовой, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов.* — Харків: Право, 2009. — 578 с.

40. *Лубышева Л. И.* Анализ развития студенческого спорта: состояние и перспективы / *Л. И. Лубышева, Н. В. Пешкова* // Теория и практика физической культуры. — 2014. — № 1. — С. 39 — 41.

41. *Лубышева Л. И.* Культурные трансформации современного спорта в аспекте социологического анализа / *Л. И. Лубышева* // Теория и практика физической культуры. — 2013. — № 6. — С. 10 — 13.

42. *Лубышева Л. И.* Современный ценносный потенциал физической культуры и спорта и пути его освоения обществом и личностью / *Л. И. Лубышева* // Теория и практика физической культуры. — 1997. — № 6. — С. 10 — 15.

43. *Лубышева Л. И.* Социология физической культуры и спорта / *Л. И. Лубышева.* — М.: Академия, 2001. — 240 с.

44. *Лубышева Л. И.* Структура и содержание спортивной культуры личности / *Л. И. Лубышева, А. И. Загревская* // Теория и практика физической культуры. — 2013. — № 1. — С. 7 — 16.

45. *Лукащук В. И.* Современный спорт и социальные конфликты / *В. И. Лукащук* // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2010. — № 3. — С. 185 — 197.

46. *Лукащук В. І.* Трансформація спорту: від забави до індустрії / *В. І. Лукащук* // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2009. — № 2. — С. 130 — 143.

47. *Мицько І. З.* Острозька слов'яно-греко-латинська академія / *І. З. Мицько.* — К.: Наукова думка, 1990. — С. 28 — 76.

48. *Моисеева Н. А.* Философия: Краткий курс / *Н. А. Моисеева, В. И. Сороковикова.* — Санкт-Петербург: Питер, 2008. — С. 128 — 129.

49. *Мосейчук Ю. Ю.* Фізичне виховання, спорт, здоров'я людини. Вступ до спеціальності / *Ю. Ю. Мосейчук, С. В. Мединський*. — Чернівці: друкарня ЧНУ, 2013. — 120 с.

50. *Николаев Ю. М.* Теория физической культуры: функциональный, ценностный, деятельностный, результативный аспекты / *Ю. М. Николаев.* — Санкт-Петербург: типография СПбГАФК, 2000. — 80 с.

51. *Нічик В. М.* Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні / *В. М. Нічик, В. Д. Литвинов, Я. М. Стратій.* — К.: Наукова думка, 1991. — С. 18 — 241.

52. *Осипов А. О.* Філософія / *А. О. Осипов*. — Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2014. — 60 с.

53. *Осипов А. О.* Філософія науки (методи та форми наукового пізнання) / *А. О. Осипов.* — Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2014. — 196 с.

54. *Павліченко А. І.* Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості / *А. І. Павліченко* // Психологія і суспільство. — 2005. — № 4. — С. 98 — 120.

55. *Пазенок В. С.* Філософія / *В. С. Пазенок.* — К.: Академвидав, 2008. — С. 105 — 111.

56. Парадигма здорового способу життя: духовні та фізичні компоненти: матеріали ІІ-ї Міжнародної науково-теоретичної конференції кафедри соціально-гуманітарних дисциплін / За ред. *Ю. О. Тимошенко*. — К.: друкарня НУФСУ, 2010. — 335 с.

57. *Подольська Є. А.* Кредитно-модульний курс з філософії / *Э. А. Подольська.*— К.: Инкос, 2006. — С. 197 — 252.

58. *Причепій Є. М.* Філософія / *Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль.* — К.: Академвидав, 2009. — С. 201 — 252.

59. Психологія особистості та підготовка спеціалістів сфери освіти: сучасні підходи / За ред. *С. Д. Максименка*. – Севастополь, 2013.

60. *Савенко А. С.* Духовность как философская проблема / *А. С. Савенко* // Філософія і соціологія в контексті сучасної культури: Зб. наук. праць. — Д.: друкарня ДНУ, 2008. — С. 319 — 327.

61. *Сковорода Г. С.* Повне зібрання творів: у 2 т. / *Г. С. Сковорода*. — К.: Наукова думка, 1973. — Т. 1. — 531 с. — Т. 2. — 573 с.

62. *Спиркин А. Г.* Философия / *А. Г. Спиркин.* — 2-е изд. — М.: Гардарики, 2010. — 828 с.

63. *Стасюк Р. М.* Вивчення мотиваційно-ціннісного ставлення студентів до занять фізичними вправами // Сучасні проблеми фізичного виховання та спорту школярів і студентів України: Матеріали IV-ї Всеукраїнської наукової студентської конференції / *Р. М. Стасюк, Т. О. Лоза*. — Суми: друкарня СумДПУ, 2004. — С. 92 — 96.

64. Філософія відродження на Україні / За ред. *М. В. Кашуби*. — К.: Наукова думка, 1990. — С. 43 — 91.

65. Философия: конспект лекций / Сост. *Н. Ольшанская.* — М.: АСТ; — СПб: Сова, 2010. — 160 с.

66. Філософія / За ред. *І. Ф. Надольного.* — К.: Вікар, 2008. — С. 164 — 181.

67. *Франко І. Я.* Зібрання творів: у 50 т. / *І. Я. Франко*. — К.: Наукова думка, 1986. — Т. 45. — С. 13 — 82.

68. *Хижняк З. І.* Києво-Могилянська академія / *З. І. Хижняк.* — 2-е вид., виправ. та доп. —— К.: Вища школа, 1981. — 235 с.

69. *Шевченко Т. Г.* Твори: у 5 т. / *Т. Г. Шевченко*. — К.: Дніпро, 1978 — 1979. — Т. 5. — С. 12 — 68.

70. *Юркевич П. Д.* Философские произведения / *П. Д. Юркевич.* — М.: Правда, 1990. — С. 7 — 58.

71. Формування гуманістичного світогляду молоді у сфері фізичної культури і спорту: науково-методичний посібник / За ред. *Л. П. Корогод*. — Дніпропетровськ: друкарня ДДІФКіС, 2012. — 110 с.

ДОДАТКИ

Нестор Літописець (бл. 1056 — 1114 рр.), реконструкція С. А. Нікітіна

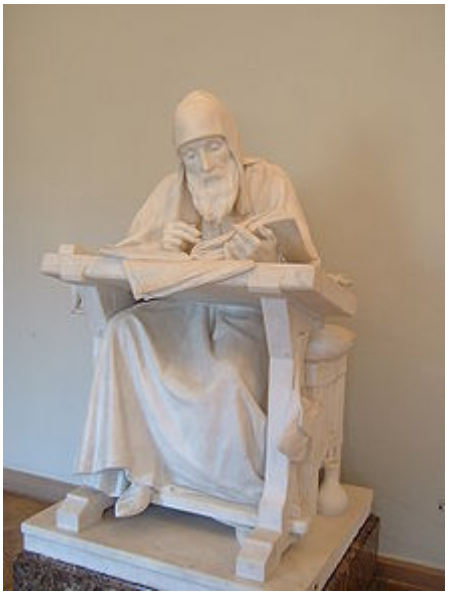

Нестор Літописець, скульптура М. М. Антокольського (1889 р.)

Никон Печерський (невід. — 1088 рр.)

Преподобний Феодосій Печерський з житієм (ікона XVII век)

Юрій Дрогобич (1450 — 1494 рр.)

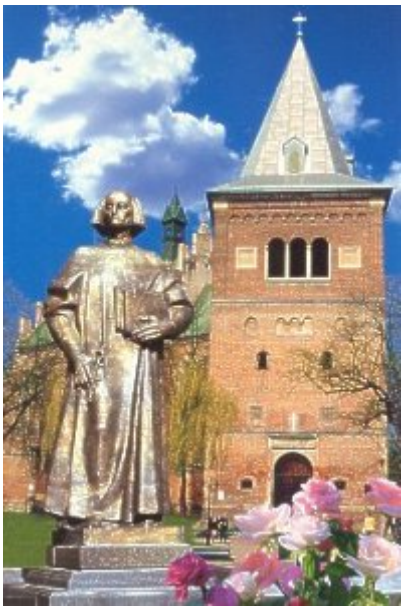

Пам’ятник Юрію Дрогобичу у м. Дрогобич

Станіслав Оріховський (1513 — 1566 рр.)

Будинок Станіслава Оріховського у м. Перемишлі (Польща)

Архімандрит Києво-Печерського монастиря Петро Могила (бл. 1597 — 1647 рр.), засновник Києво-Могилянського колегіуму (академії)

Професор філософії, ректор Києво-Могилянської академії Інокентій Гізель (бл. 1600 — 1683 рр.)

Професор богослов'я і філософії, ректор Києво-Могилянської академії Георгій Кониський (1717 — 1795 рр.)

Професор філософії, ректор академії, Голова Синоду Руської Православної церкви Феофан Прокопович (1681 — 1736 рр.)

Григорій Савич Сковорода (1722 — 1794 рр.)

Пам’ятник Г. С. Сковороді в м. Харкові

Тарас Григорович Шевченко (1814 — 1861 рр.)

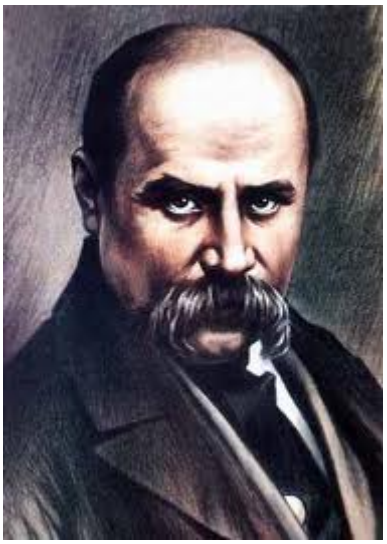

Т. Г. Шевченко.

Пам’ятник Т. Г. Шевченку в м. Чернігові

Олександр Опанасович Потебня (1835 — 1891 рр.)

Памфіл Данилович Юркевич (1827 — 1874 рр.)

Михайло Петрович Драгоманов (1841 — 1895 рр.)

Іван Якович Франко (1856 — 1916 рр.)

Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка) (1871 — 1913 рр.)

Пам’ятник Лесі Українці в м. Телаві (Грузія)

Павло Васильович Копнін (1922 — 1971 рр.)

Володимір Іларіонович Шинкарук (1928 — 2001 рр.)

В. І. Шинкарук

Ігор Валентинович Бичко (нар. 1931р.)

Іван Федотович Надольний (нар. 1936р.)

Леонід Васильович Губерський (нар. 1941р.)

Василь Григорович Кремень (нар. 1947р.)

Віктор Петрович Андрущенко (нар. 1949р.)

Володимир Іванович Ярошовець (нар. 1952р.)

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

ДДУ — Дніпропетровський державний університет (з 2001 р. **ДНУ** — Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара);

ДДІФКіС — Дніпропетровський державний інститут фізичної культури і спорту;

ДНУЗТ імені академіка В. Лазаряна — Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна;

ЗДІА — Запорізька державна інженерна академія;

НДУ імені П.Ф. Лесгафта — Національний державний університет фізичної культури, спорту і здоров'я імені П. Ф. Лесгафта (м. Санкт-Петербург);

НметАУ — Національна металургійна академія України;

НУФВСУ — Національний університет фізичного виховання і спорту України (м. Київ);

СумДПУ — Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка;

УДХТУ — Український державний хіміко-технологічний університет (м. Дніпропетровськ);

ЧНУ — Чернівецький національний університет.